



ACHARYA SRI KAILASSA GARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar - 382 007.
Ph. : (079) 23276252, 23276204-05
Fax : (079) 23276249.

તાંત્રી: શાહ. ચીમનલાલ ગોડપદારી

ગમો ત્યુ ણં મગવઓ મહાવીરસ્સ

લિરિ રાયનયરમજ્જે, સંમીલિય સવ્વસાહુસંમઇયં ।
પત્તં માસિયમેયં, મ્હવાણં મગ્ગયં વિસયં ॥ ૧ ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૬]

ક્રમાંક ૬૨

[અંક ૨

વિક્રમ સંવત ૧૯૯૬ :

વીર સંવત ૨૪૬૬ :

ઈસ્વીસન ૧૯૪૦

આસો શુદ્ધ ૧૪ :

મંગળવાર :

ઓક્ટોબર ૧૫

વિ-પ-ય-દ-ર્શ-ન

૧ શ્રીજીરાપહ્લીપાર્શ્વનાથસ્તવન	: મુ. મ. શ્રી જયન્તવિજયજી	: ૫૧
૨ નિહનવવાદ	: મુ. મ. શ્રી ધુરધરવિજયજી	: ૫૩
૩ મૂલાચાર	: મુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજી	: ૫૮
૪ વૈભારગિરિકદ્દપ તથા ઉજ્જયન્તરતવ	: શ્રી. અબાલાલ પ્રે. શહ	: ૬૧
૫ જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ	: શ્રી મોહનલાલ દી. ચોક્સી	: ૬૪
૬ જૈનધર્મ કી પેતિહાસિકતા	: મુ. મ. શ્રી જ્ઞાનસુન્દરજી	: ૬૭
૭ શાહ કેશરીચંદજી સુરાણા	: શ્રી. હજારીમલજી બાંટિયા	: ૭૦
૮ ખાલાપુર	: મુ. મ. શ્રી. કાંતિસાગરજી	: ૭૩
૯ તિલકમંજરી	: મુ. મ. શ્રી સુશીલવિજયજી	: ૭૭
૧૦ જૈનદર્શન કા કર્મવાદ	: આ. મ. શ્રી. વિજયલલિતસૂરિજી	: ૮૩
૧૧ શ્રીસમાધિકુલક	: આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી	: ૮૬
૧૨ સંશોધન	: શ્રી. પદ્માલાલજી ડુગડ	: ૮૭

અમદાવાદના ગ્રાહકોને

અત્યાર સુધી અમદાવાદના ગ્રાહકો પાસેથી 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના વાર્ષિક લવાજમ તરીકે દોઢ રૂપિયા લેવામાં આવતો હતો, પણ અમદાવાદમાં અંક પહોંચાડવા તથા લવાજમ ઉધરાવવાના મહેનતાણા અંગે લગભગ બહારગામ નેટવર્ક જ ખર્ચ આવે છે. વળી લડાઈ અંગે કાગળ વગેરેના ભાવોમાં પણ અણધાર્યો વધારો થયો છે. આ બધાને વિચાર કરીને હવે પછી અમદાવાદના ગ્રાહકો પાસેથી લવાજમ તરીકે બે રૂપિયા લેવાનો અમારે નિર્ણય કરવો પડ્યો છે. આશા છે—અમદાવાદના ઉદાર ગ્રાહક બંધુઓ પોતાનું નવા વર્ષનું લવાજમ અમારે માણસ લેવા આવે ત્યારે આપીને આભારી કરશે. ૦૫૦

। वीराय नित्यं नमः ।

श्री जैनस्तवप्रकाश

भासिक पत्र : वर्ष ६ : अंक २ : कर्मांक ६२

श्री जिनहर्षसूरिविरचितम्

श्रीजीरापल्लीपार्श्वजिनस्तवनम्

संग्राहक : मुनिराज श्री जयन्तविजयजी

जिनं नौमि जीरापुरीसुन्दरीये, ललाटे ललामोपमानं दधानम् ।
 वरामेयभावेन वामेयदेवं, परं किञ्चिदेवं चिदानन्दरूपम् ॥ १ ॥
 चिरं चेतसा चिन्तितातीतदायी, जिनो यो बुधानां च मेधाविधायी ।
 पयोदोपमानं तमानन्दकन्देऽभिवन्देते मन्देतरः को न देवम् ॥२॥
 दधानं सदम्भोजशोभो विभो ! ते, मुखं नाशिताऽशेषदोषानुषङ्गम् ।
 नवीनेन्दुबिम्बायमानं जनानां, न जायेत तोषपोषाय केषाम् ॥३॥
 सकलं कमलोपशोभितं जिन !, वायेय ! मुखं तवाञ्चितम् ।
 सकलं कमलेन निन्दितः, कथमेषोऽनुकरोतु शीतगुः ॥४॥
 विदधाति सुधाऽतिशायिनी, तव बाणी बहुधा सुमेधसाम् ।
 अजरामरतां सतां सती, विनिपीता तरसा रसाधिका ॥५॥
 भृतकाममन्ततेजसं हतकामेन तथान्धकारिणा ।
 अभवं च भवेन शम्भुना कथमेवोपमीमहे विशुम् ॥६॥
 शुभभावनयाऽनया सततं सातिशयं निषेवते ।
 जनता जिन ! तावकं पदं लभते सा तु कुतः परं पदम् ॥७॥
 भवतो न नतो यदताररुचेरिह नामवशेन समेति शमम् ।
 पथि संसुखमापतितोऽपि विभो ! वनदावभरो जलदेव यथा ॥८॥
 तव नाम चिरं परिचिन्तयतो न भुजानुमतं गजतोऽभिभवः ।
 न च किञ्चिदथापि च पञ्चमुखादपि संभवतीह भयं भविनः ॥९॥
 अहिनाऽपि हि नामजपादपि ते कुपितेन समापतताऽपि सता ।
 भविनामथ नाथ ! भयं न भवेदिह माहमहाविषदोषहर ! ॥१०॥

[૫૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૧૫૧]

અપરે ચ પરેતપિશાચમહોરગભૂતગણા અપિ મીતિકરાઃ ।
 ન ભવન્તિ ભવન્તમનન્તશિવં સુચિરં શુચિ ચેતસિ ચિન્તયતામ્ ॥૧૧॥
 તૈવાભિધાનૈકજાપાદપાપા અપાયે પયઃપૂરરૂપેઽપિ કેઽપિ ।
 ન સીદન્તિ નૂનં મહાપોતલાભાદિનાઽમી પરં પારમાસાદયન્તિ ॥૧૨॥
 યદીયાનુભાવેન ભૂયો જનાનાં ભૃશં જાયતે ભૂરિરોગાદિશાન્તિઃ ।
 મહાવારિવાહાગમેનેવ નાનાવનાનામિહાનેકદાવોપશાન્તિઃ ॥૧૩॥
 દલિતાશ્ચિલમોહમહાતમસં તમસઙ્ગમમહ્ગુરશાન્તરસમ્ ।
 વિનુવામિ મમામિતકામિતદં જિનનાથમથો મદિતોરુમદમ્ ॥૧૪॥
 જય જય જિનપુઙ્ગવ ! દેવદેવ ! સુરદાનવમાનવવિહિતસેવ ! ।
 શિવદાશયસંશયતિમિરપૂરપૂરિતજનમાનસગગનમૂર ! ॥૧૫॥
 કુમુદાકરશીતલકલવિશાલ ! શમપૂરિતદૂરિતદૂરિતજાલ ! ।
 કરુણાવરુણાલયલયનિધાન ! જય જય શિવસાધનસાવધાન ! ॥૧૬॥
 વિપુલામલગુણગમણિસુખાનિ સમહે સમતામય ! કુરુ સુખાનિ ।
 સુવશીકૃતશાન્તરસાતિરેક ! જગદીશ ! વિકાસિતવરવિવેક ! ॥૧૭॥
 કલિના મલિનીકૃતજીવલોકમશ્ચિલં વિમલીકુરુ વીતશોક ! ।
 સુન્દરવામોદર સરસિહંસ ! જય ભવ-ભય-મઙ્ગન જિનાવતંસ ! ॥૧૮॥
 કમઠઋષિરોષબહુદોષવિષભેષજં વિષમતરમાનતરુમઙ્ગનેઽવરગજમ્ ।
 કુટિલમાયાતાગહનદહને દવં ભૂરિ ગુરુલોભગિરિભેદભિદુરં નવમ્ ॥૧૯॥
 બહુલભાવેન ભુજગેશ ! સંસેવિતં તં જિનાધીશમનિશં સુરૈરશ્ચિતમ્ ।
 એવમાનૌમિ મહનીયમહિમાઽઽલયં કેવલાલોકપરિતુલિતજગદાશયમ્ ॥૨૦॥

इत्येवं तव देव ! संस्तवमसंयुक्ताक्षरं सुन्दरं
 कृत्वा मोक्षमनन्तकर्मभिरसंयुक्तं सदैवाक्षरम् ।
 याचे पार्श्वजिनेश ! चेतसि धृतानान्तार्थचिन्तामणे !
 पूज्यश्रीजिनहर्षमूरिविदितः त्रैलोक्यचूडामणे ! ॥२१॥

इति श्रीपार्श्वनाथस्तवनं केवलाक्षरमयम् । सं० १६४४ वर्षे ।

આ સ્તવન પાટણની પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજની એક હસ્તલિખિત
 પ્રત ઉપરથી ઉતાર્યું છે. સ્તવનના છેડે જે 'કેવલાક્ષરમય' લખ્યું છે તેનો અર્થ એ છે કે
 આ સ્તવનમાં ક્યાંય પણ જોડાક્ષર નથી આવતો. અનુસ્વારના બદલે જોડાક્ષર જરૂર આવે
 છે પણ તે જોડાક્ષર ન ગણાય. આ સ્તવનની આ વિશેષતા છે.

નિહ્નવવાદ

લેખક-મુનિરાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

[ક્રમાંક ૬૦ થી ચાલુ]

બીજા નિહ્નવ તિષ્યગુપ્તાચાર્ય-આત્મવાદ સ્યાદ્વાદી અને ચાર્વાકનો સંવાદ

પૂર્વાનુસંધાન—સ્યાદ્વાદીએ ચાર્વાકને આગમપ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ છે અને આગમ-પ્રમાણ માનવું આવશ્યક છે વગેરે સમગ્રન્યું, છતાં ચાર્વાક આગમપ્રમાણ સિવાય આત્મા સિદ્ધ થાય તો જ માનવાનું કહે છે. હવે સ્યાદ્વાદી ચાર્વાકને આગમ સિવાયનાં બીજાં પ્રમાણથી આત્મા છે એ સાબીત કરી બતાવે છે.

ઉપક્રમ-શરદ્ધતું વર્ણન ને સ્યાદ્વાદીની સભા—સ્યાદ્વાદી અને ચાર્વાકને પ્રથમ સમાગમ થયા બે માસ થઈ ગયા. શરદ્ધતુનો સમય છે. ધરતી લીલીછમ થઈ ગઈ છે. આકાશમાં વાદળાંઓ જગત ઉપર ઉપકાર કરીને જાણે વિશુદ્ધ યશ ક્રમાયા હોય તેમ ઉજ્જવળતા ધારણ કરીને વિચરી રહ્યાં છે. તે વાદળાંને બેદીને ઉત્તરા ચિત્રાનો તાપ જનતાને ખૂબ આકુળ વ્યાકુળ કરી રહ્યો છે. આ તાપથી અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થઈ કૃષિ કર્મ કરતાં કૃષિબળોને પણ ગૃહસંસારથી વિરક્ત થવાની ભાવના થઈ આવે છે. એવે સમયે સ્યાદ્વાદી ઉપવનમાં તરુની શીતળ છાયા તળે અનેક વિચારક મનુષ્યોની સાથે વિવિધ વિચાર કરતાં બેઠાં છે. સમયની અનુકૂળતા બોધને ચાર્વાકે કહ્યું કે-તમે તે સમયે આગમ સિવાય બીજાં પ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ કરવાનું કહ્યું હતું તો આજ સમય અનુકૂળ છે. તમને સમય હોય તો તે વિષયપર ચર્ચા ચલાવીએ.

સ્યાદ્વાદી-અનુમાન પ્રમાણનું સ્થાપન—આત્માના વિષયમાં અમે આગમથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું કે આત્મા છે. પરંતુ તે તું માન્ય ન કરતો હો તો આત્મા છે એ અનુમાન નામના પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ છે. જંગલમાં ફરતાં ફરતાં દૂરથી પર્વત ઉપર ધૂમ ભેવાથી જ્ઞાન થાય છે કે આ પર્વતમાં અગ્નિ છે. રસોડામાં લુહાર વગેરેની ભટ્ટીમાં વારંવાર ભેવાથી એવો નિશ્ચય થાય છે કે જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં અવશ્ય અગ્નિ હોય છે. આ પ્રમાણે અમુક વસ્તુ જ્યાં હોય ત્યાં અમુક વસ્તુ રહેવી જ બોધએ એવા નિયમને વ્યાપ્તિ કહે છે. આ વ્યાપ્તિથી જે જ્ઞાન થાય તે અનુમાન કહેવાય છે. પર્વતમાં અગ્નિ છે, તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થતું નથી માટે તે અગ્નિનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન નથી ને જ્ઞાન થાય છે તે સત્ય છે. માટે તે જ્ઞાન જે પ્રમાણથી થાય છે તેને અનુમાન પ્રમાણ કહેવામાં આવે છે.

ચાર્વાક-અનુમાનનું ખંડન

વિશેષેऽનુગમાભવાત્ સામાન્યે સિદ્ધસાધનાત્ ॥

તદ્વતોऽનુપપન્નત્વા-દનુમાનકથા કુતઃ ॥ ૧ ॥

[૫૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૬]

ન્યાં ન્યાં ધૂમ હોય છે ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે એ પ્રમાણે નિયમ છે તે તેથી પર્વતમાં અગ્નિનું જ્ઞાન થાય છે, માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સિવાય અનુમાન પણ પ્રમાણ છે એમ તમે કહો છો, પરંતુ ન્યાં ધૂમ હોય ત્યાં અગ્નિ હોય છે એવો નિયમ કયે સ્થળેથી જાણ્યો છે. રસોડામાંથી કે ભટ્ટીમાંથી જાણ્યો છે તે પણ ઠીક નથી. રસોડામાંથી નીકળતો ધૂમ રસોડાનો ધૂમ કહેવાય તે ભટ્ટીમાંથી નીકળતો ધૂમ ભટ્ટીનો ધૂમ કહેવાય. તે રસોડાના ધૂમથી તે ભટ્ટીના ધૂમથી રસોડાના અગ્નિનું તે ભટ્ટીના અગ્નિનું જ જ્ઞાન થાય, પરંતુ પર્વતના અગ્નિનું જ્ઞાન ન થાય. અર્થાત્ પર્વતના ધૂમનો અને પર્વતના અગ્નિનો નિયમ કોઈ સ્થળે જાણ્યો નથી એટલે તે અગ્નિનો નિશ્ચય તે ધૂમથી ન થઈ શકે. વળી ધૂમથી અગ્નિ સામાન્યની સિદ્ધિ જે કરાતી હોય તો તેમાં કંઈ લાભ નથી, કારણ કે જગતમાં અગ્નિ છે એમ અમે માનીએ છીએ. ઉપર અતાવેલ દોષોને કારણે ધૂમવાળો પ્રદેશ જે હોય તે પ્રદેશમાં અગ્નિ હોય છે, એમ સામાન્ય, વિશેષ, ઉભયની પણ સિદ્ધિ નહિ થઈ શકે. માટે અનુમાન પ્રમાણ માની શકાય નહિ.

સ્વાદ્વાદ્વી-પુનઃ અનુમાનની સ્થાપના—પર્વતમાં દરથી ધૂમ જોવાથી અગ્નિનું જ્ઞાન થાય છે એ નિઃશંક છે. એ જ્ઞાનને જે ધૂમ તે અગ્નિના નિયમજન્ય ન માનીએ તો તે જ્ઞાનને માટે નવી કલ્પના કરવી જરૂરી થશે. બીજી સર્વ કલ્પનાઓ કરતાં ધૂમને અગ્નિના નિયમથી એ જ્ઞાન થાય છે એમ માનવામાં ફાયદો ને ઓછી મહેનત છે. વળી રસોડાના ધૂમને અને રસોડાના અગ્નિને નિયમ માનીએ તો તે નિયમમાં રસોડાને નાખવું તદ્દન નકામું થઈ પડે છે. એટલે ધૂમ અને અગ્નિનો નિયમ માનવામાં જ સહેલાઈ છે. વળી રસોડાના ધૂમનો તે રસોડાના અગ્નિનો વિશેષ નિયમ ચુરુકલ્પનાએ પરાણે માનવામાં આવે તો પણ અનુમાનનું ખંડન તો થતું જ નથી, કારણ કે ફરીથી કોઈ જગ્યાએ રસોડામાંથી નીકળતા ધૂમને દરથી જોઈને એવું જ્ઞાન થાય છે કે આ રસોડામાં અગ્નિ છે, એ સ્થળે અગ્નિનું પ્રત્યક્ષ નથી ને નિયમથી સત્ય જ્ઞાન થાય છે, માટે અનુમાન માનવું જોઈએ. નિયમ તેનો હોય છે કે જે પદાર્થ સિવાય બીજો પદાર્થ ન રહી શકતો હોય, પરંતુ તે સિવાયના બીજા પદાર્થને નિયમમાં નાખવાની જરૂર રહેતી નથી, એટલે કે ધૂમ અગ્નિ સિવાય રહી શકતો નથી. પરંતુ રસોડા સિવાય નથી રહી શકતો એવું નથી. એટલે રસોડું ધૂમ અને અગ્નિ સિવાય જુદો પદાર્થ થયો. માટે નિયમ તો ધૂમ અને અગ્નિનો જ અને પણ વચમાં રસોડાને નાખવાની જરૂર નથી. હવે પર્વતમાં પણ ધૂમ ને અગ્નિના નિયમથી જ અગ્નિનું જ્ઞાન થાય છે, એટલે અનુમાન પ્રમાણ છે.

આર્વાક-અનુમાનથી આત્મા સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે?—અમારી માન્યતા પ્રમાણે અનુમાન પ્રમાણ સંભવતું નથી. પરંતુ તમારો એવો આગ્રહ છે કે અનુમાન પ્રમાણ માનવું જોઈએ તો તમારું અનુમાન હો, પરંતુ તેથી આત્મા સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે?—તે બંધ ના.

સ્વાદ્વાદ્વી-અનુમાન પ્રમાણથી આત્માની સિદ્ધિ—કુહાડીથી કાષ્ટ કપાય છે. કાષ્ટને કાપનાર કુહાડી છે, પરંતુ એકલી કુહાડીમાં કાષ્ટને કાપવાનું સામર્થ્ય નથી, પરંતુ તેને વાપરનાર ચલાવનાર કોઈ માણસ જોઈએ છે. એ પ્રમાણે આમડીથી શીત, ઉષ્ણ વગેરે સ્પર્શનું જ્ઞાન થાય છે, જીભથી તીખા મીઠા સ્વાદ જણાય છે, નાસિકાથી સારો નરસો ન્ગધ પરખાય છે, આંખથી કાળું ઘોળું રૂપ દેખાય છે તે કાનથી નાનો મોટો શબ્દ સંભ-

અંક ૨]

નિહુનવવાદ

[૫૫]

ળાય છે. એ પ્રમાણે સર્વ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનાં કાર્યો કરે છે, પરંતુ એકલી ઇન્દ્રિયોમાં એ સર્વ જાણવાની તાકાત નથી. માટે જેમ કુહાડીને વાપરનારની જરૂર છે તેમ આ ઇન્દ્રિયોનો પણ વાપરનાર ઉપયોગ કરનાર કોઈક માનવો જોઈએ. અને તે ઇન્દ્રિયોનો જે ઉપયોગ કરનાર તે જ આત્મા. તેનું અનુમાન આ પ્રમાણે થાય છે. ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન આત્માની મદદથી થાય છે. ઇન્દ્રિયો સ્વયં જ્ઞાન કરવાને અશક્ત હોવાથી, કુહાડીથી કપાતા કાષ્ટની માફક.

આર્વાક—ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થાય તો આત્માની જરૂર નથી—તમે કુહાડીનું ઉદાહરણ આપીને ઇન્દ્રિયોને જ્ઞાન કરવામાં સ્વતંત્ર રીતે અશક્ત માનો છો, ને તેથી આત્મા માનવો જોઈએ એમ સિદ્ધ કરો છો. પરંતુ ઇન્દ્રિયોને જ સ્વતંત્ર જ્ઞાનમાં કારણ માનીએ તો પછી આત્મા માનવાની જરૂર રહેતી નથી, એટલે તમે જે અનુમાનથી આત્મા સિદ્ધ કરો છો પણ તેથી આત્મા સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

સ્વાદ્વાદી—ઇન્દ્રિયોથી સ્વતંત્ર જ્ઞાન થઈ શકે, મરેલ શરીરથી નથી થતું— આત્માની મદદ સિવાય ઇન્દ્રિયોથી સ્વતંત્ર જ્ઞાન થાય છે એમ માનીએ તો જીવતા શરીરમાં જે ઇન્દ્રિયો છે તે જ ઇન્દ્રિયો મરેલ શરીરમાં પણ છે. એટલે જીવતા શરીરમાં રહેલ ઇન્દ્રિયોથી જેમ જ્ઞાન થાય છે, તે જ પ્રમાણે મરેલ શરીરમાં રહેલ ઇન્દ્રિયોથી પણ જ્ઞાન થવું જોઈએ. પરંતુ મરેલ શરીરમાં રહેલ ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થતું નથી માટે ઇન્દ્રિયો જ્ઞાનમાં સ્વતંત્ર કારણ નથી, પણ તેમાં આત્માના સહકારની જરૂર છે એમ માનવું જોઈએ. એટલે પૂર્વે બતાવેલા અનુમાનથી આત્મા સિદ્ધ થાય છે. વળી નાન્યદૃષ્ટં સ્મરત્યન્યઃ ॥ બીજાએ અનુભવેલું બીજાને યાદ આવતું નથી. દેવદત્તે કંઈ પણ જોયું હોય તે કંઈ જિનદત્તને યાદ આવતું નથી, તેમ જો જ્ઞાનમાં ઇન્દ્રિયોને જ સ્વતંત્ર કારણ માનીએ તો જે ઇન્દ્રિયને જ્ઞાન થયું છે તેની યાદ તે ઇન્દ્રિયને આવવી જોઈએ પણ બીજાને આવે નહિ. પણ તેમ બનતું નથી. ચામડીથી જે સ્પર્શનું જ્ઞાન થયું છે તે ચામડી જૂડી પડી ગયા પછી, જીભથી જે સ્વાદો લીધા છે તે જીભ છેદાયા પછી, નાસિકાથી જે સૂંઘ્યું છે તે નાસિકા નિરુપયોગી થયા પછી આંખે જે જોયું છે તે અંધાપો આવ્યા પછી, કે કાને જે સાંભળ્યું છે તે બહેરાશ આવ્યા પછી—આ રીતે પૂર્વે અનુભવેલ સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ, રૂપ અને શબ્દનું સ્મરણ થાય છે. જે ઇન્દ્રિયોએ અનુભવ કર્યો હતો તે ઇન્દ્રિયો તો નાશ પામી ગઈ છતાં જે યાદ આવે છે તેથી ઇન્દ્રિયો સાથે અન્ય કોઈ અનુભવ કરનાર છે તેમ માનવું જોઈએ, ને જે તે અનુભવ કરનાર તે જ આત્મા સમજવો.

આર્વાક—પ્રાણવાયુથી આત્માની જરૂરિયાત રહેતી નથી—જીવતા શરીરમાં રહેલ ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થાય છે ને મરેલ શરીરમાં રહેલ ઇન્દ્રિયોથી નથી થતું, તેમાં પ્રાણવાયુ કારણ છે. જ્યાં સુધી શરીરમાં પ્રાણવાયુ છે ત્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થાય છે ને પ્રાણવાયુ ચાલ્યો જાય છે એટલે ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થતું નથી, માટે આત્મા સિદ્ધ થતો નથી. વળી ઇન્દ્રિયોએ અનુભવેલ, ઇન્દ્રિયો નાશ થયા પછી પણ, જે યાદ આવે છે તેમાં ઇન્દ્રિયોની સાથે પ્રાણવાયુને પણ અનુભવ થાય છે. એટલે ઇન્દ્રિયોના નાશ થયા પછી જે યાદ આવે છે તે પ્રાણવાયુને આવે છે, ને પ્રાણવાયુના નાશ થયા પછી યાદ આવતું નથી. માટે આત્મા માનવાની જરૂર નથી.

સ્વાદ્વાદી-આળકરૂદન ને સ્તન્યપાનપ્રવૃત્તિથી આત્મસિદ્ધિ—જન્મતાંની સાથે જ આળકરૂદન કરવા લાગે છે ને ભૂખ લાગતાં તરત જ સ્તન્યપાન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે કરવાનું કોઈએ પણ આળકને શિક્ષણ આપ્યું નથી છતાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ પ્રવૃત્તિમાં કંઈ પણ કારણ હોવું જોઈએ. નહિ તો દુઃખથી હસવું ન આવતા રૂદન શા માટે થાય છે. ભૂખ લાગતાં ખીણ કોઈ વસ્તુ પ્રત્યે ન જતાં સ્તન્યપાનમાં પ્રવૃત્તિ શા માટે થાય છે? કહેવું પડશે કે પૂર્વજન્મમાં એવા સંસ્કારો ગ્રહણ કર્યા છે માટે એ પ્રમાણે થાય છે? હવે એ સંસ્કારો ગ્રહણ કરનાર કોણ? આત્મા. જે આત્માને તે સંસ્કારો ગ્રહણ કરનાર ન માનીએ તે પ્રાણવાયુને માનીએ તો પૂર્વ શરીરમાં જે પ્રાણવાયુ હતો તે તો આવ્યો ગયો. આ શરીરમાં જે પ્રાણવાયુ છે તે જુદો છે. માટે પ્રથમ પ્રાણવાયુએ ગ્રહણ કરેલ સંસ્કાર આ પ્રાણવાયુને યાદ આવે નહિ. માટે સંસ્કાર ગ્રહણ કરનાર આત્મા જ માનવો જોઈએ. પૂર્વ જન્મના શરીરમાં જે આત્મા હતો તે જ આત્મા આ શરીરમાં આવેલ છે ને સંસ્કારોનું સ્મરણ થતાં આળક રૂદન સ્તન્યપાન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. એ પ્રમાણે જેમ જેમ તેને જે જે વસ્તુની જરૂરીઆત થતી જાય છે, તેમ તેમ તે ગ્રહણ કરેલ સંસ્કારોના સ્મરણ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરતો જાય છે ને નવા અનુભવ પણ ગ્રહણ કરતો જાય છે, માટે આત્મા માનવો જોઈએ,

આર્વાક-ભૂતોના વિચિત્ર સ્વભાવથી જ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે--અગ્નિ-દેહતિ નાકાશં કોડત્ર પર્યન્તુયુજ્યતે । અગ્નિ કાઢને બાળે છે ને આકાશને બાળતો નથી એમાં આકાશને ન બાળવાનું અગ્નિને કોણે ફરમાન કર્યું છે? કહેવું પડશે કે અગ્નિનો સ્વભાવ કાઢને બાળવાનો છે, પણ આકાશને બાળવાનો નથી અને બાળવાનો સ્વભાવ પણ કાઢનો જ છે પણ આકાશનો નથી. એટલે ભૂતો અચિન્ત્ય શક્તિવાળાં ને વિચિત્ર સ્વભાવવાળાં છે. એટલે આળક રૂદનમાં કે સ્તન્યપાન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે પણ ભૂતોનો જ સ્વભાવ છે, પરંતુ પરભવ છે ને તેમાં આત્માએ સંસ્કાર ગ્રહણ કર્યો છે ને તેનું સ્મરણ થવાથી પ્રવૃત્તિ થાય છે વગેરે માવું નકામું છે, માટે આત્મા સિદ્ધ થતો નથી.

સ્વાદ્વાદી-જાતિસ્મરણથી આત્માની સિદ્ધિ—જે ભૂતોના સ્વભાવથી જ સર્વ પ્રવૃત્તિ થાય છે ને આત્માની જરૂર નથી એમ માનીએ તો કાર્યકારણની વ્યવસ્થા જ નહિ રહે. કારણ કે સર્વ સ્થાને સ્વભાવથી જ ચાલશે. પરંતુ તેમ કરતાં વ્યવહાર ને વ્યવસ્થાનો લોપ થશે એટલે એમ માની શકાય નહિ. માટે જ્યાં કોઈ પણ ઉપાય કે કારણ ન મળતું હોય ત્યાં જ સ્વભાવને કારણે માની શકાય છે ને તે પણ તેવી રીતે કે તેનાથી ખીણ આપત્તિ ન આવતી હોય તો જ, માટે સ્વભાવ કારણે નહિ માની શકાય, એટલે પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે આત્માને માનવો પડશે. વળી કેટલી વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓને કેટલાક સ્થળ વગેરે પૂર્વ અનુભૂત વસ્તુ જોવાથી પૂર્વ ભવનું સ્મરણ થાય છે, ને તેથી તે આ જન્મમાં નહિ અનુભવેલ અને નહિ જોયેલ સર્વ હકીકતો કહે છે કે અમુક સ્થળે મેં મૂકેલ ધન છે, અમુક સ્થળે અમુક ચીજ છે, અમુક વ્યક્તિ છે, વગેરે. તપાસ કરતાં તે સર્વ સત્ય હોય છે, એથી પૂર્વજન્મ છે. તે જન્મમાં સંસ્કારગ્રહણ કરનાર છે. એ સંસ્કારગ્રહણ કરનાર જ આ જન્મમાં આ શરીરમાં છે. તે જે છે એ જ આત્મા. માટે આત્મા માનવો જોઈએ.

ચાર્વાક—જાતિ સ્મરણુ વગેરે બિંધ્યા છે—તમે પૂર્વ જન્મનું સ્મરણુ થાય છે માટે આત્મા માનવો જોઈએ એમ જે કહેો છો તે અમારી માન્યતા પ્રમાણે માની શકાય નહિ. અમે તો કહીએ છીએ કે એક આંધળો માણસ ગોખલામાં ઘણા પત્થર ફેંકે તેમાં ઘણા-ખરા તો નીચે જ પડે તે કોઈ એક પત્થર ગોખમાં પડી જાય. તેથી તે કંઈ દેખતો છે એમ કહી શકાય નહિ. એ પ્રમાણે કેટલીક વ્યક્તિઓ પોતાનું માહાત્મ્ય વધારવા માટે મને પૂર્વજન્મનું સ્મરણુ થયું છે એમ કહે છે. તેમાં કોઈ એક વ્યક્તિની કેટલીક હકીકતો મળતી આવે તેથી પૂર્વજન્મ છે, આત્મા છે એમ માની શકાય નહિ. માટે તમારા અનુમાન પ્રમાણથી સિદ્ધ થતો આત્મા તમારી પાસે રાખો. મને તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ થતો હોય તો સમજાવો.

સ્વાદ્વાદી—પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી આત્માની સિદ્ધિ—આ વસ્તુ મારી છે, એમ જે કહેવામાં આવે છે ત્યાં વસ્તુ અને મારી છે એમ કહેનાર એ બંને જુદા હોય છે એટલે આ શરીર મારું છે એ સ્થાને પણ શરીર અને મારું છે એમ કહેનાર જુદા જ માનવા જોઈએ, માટે આત્મા શરીરથી જુદો પદાર્થ છે. દરેક વ્યક્તિને હું છું એવું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ થાય છે તેમાં હું એ કાણુ? એ શરીર નથી માટે હું એ જ આત્મા. તેથી સૌને પોતાના આત્માનું પ્રત્યક્ષ થાય છે અને અદ્વિતીય જ્ઞાનથી બીજાના આત્માઓનું પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે. અવગ્રહ,^૧ ઈલા, અપાય ને ધારણા એ ચાર જ્ઞાનની ભૂમિકાઓ છે. જ્ઞાન સ્વસંવેદને પ્રત્યક્ષ જ હોય છે. એટલે અવગ્રહ વગેરે પણ પ્રત્યક્ષ ને સ્વસંવેદ છે. વળી અવગ્રહ વગેરે ધર્મો છે. કારણ કે ધર્મો સ્વતંત્ર ઉપલબ્ધ થતા નથી. જેમ રૂપ એ ધર્મ છે, રૂપ સ્વતંત્ર ઉપલબ્ધ થતું નથી, પણ ઘટપટ વગેરેની પરતંત્રતાથી જ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેમ અવગ્રહાદિ પણ પરતંત્રપણે જ ઉપલબ્ધ થાય છે. માટે અવગ્રહાદિ ધર્મોને રાખનાર કાષ્ટક ધર્મી છે ને તે આત્મા સિવાય બીજો સંભવતો નથી. જે ધર્મો પ્રત્યક્ષ હોય છે તેનો ધર્મી પણ પ્રત્યક્ષ જ હોય છે. જેમ રૂપ પ્રત્યક્ષ છે, એટલે રૂપી ઘટ વગેરે પણ પ્રત્યક્ષ છે, એ પ્રમાણે અવગ્રહાદિ ધર્મોનો ધર્મી આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે. એ રીતે આત્મા પ્રત્યક્ષ હોઈ પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી પણ સિદ્ધ છે.

એ પ્રમાણે આગમ, અનુમાન અને પ્રત્યક્ષ એમ ત્રણે પ્રમાણોથી આત્મા છે એ સ્વાદ્વાદીએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું એટલે ચાર્વાક તો ચૂપ જ થઈ ગયો. એટલે શ્રવણ કરતા મંડળમાંથી ઐશ્વર્ય આગળ આવીને સ્વાદ્વાદીને કહેવા લાગ્યો કે આત્મા તો સિદ્ધ થયો પરંતુ તેનું સ્વરૂપ શું છે તે કહ્યું નહિ. આનો સ્વાદ્વાદીએ જે જવાબ આપ્યો તે હવે પછી જોઈશું.

(ચાલુ)

૧ જેનો નિર્દેશ કરી શકાય નહિ એવું સામાન્ય જ્ઞાન તેને અવગ્રહ કહે છે. વસ્તુમાં નહિ રહેલ ધર્મો ગ્રહણ ન કરવા અને તેમાં રહેલા ધર્મો ગ્રહણ કરવા એવું જે જ્ઞાન થાય છે તેને ઈલા કહે છે. વસ્તુમાં રહેલ ધર્મો જે ગ્રહણ થયા છે તે ધરોધર જ છે તેમાં નહિ રહેલ ધર્મો નથી જ, એવું જે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય તેને અપાય કહે છે. ધારણાના ત્રણ ભેદ છે. અવિચ્યુતિ, વાસના અને સ્મૃતિ. તેમાં અપાય થયા પછી અન્તર્મુદ્ધૃત સુધી તે જ્ઞાનનો જે ઉપયોગ રહે તે અવિચ્યુતિ કહેવાય છે. સંખ્યાતા કે અસંખ્યાતા કાળ સુધી તે જ્ઞાનનો જ સંસ્કાર રહે તેને વાસના કહે છે. જે જ્ઞાન થયું છે તેના સદૃશ પદાર્થનું દર્શન વગેરે થવાથી સંસ્કારનો ઉદ્ભાવ થઈને જ્ઞાન થાય તેને સ્મૃતિ કહે છે.

मूलाचार

[दिगम्बर मुनिओं का एक प्राचीन और प्रधान आचारशास्त्र]

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गतांक से क्रमशः)

आगमों की अर्थयोजना के लिए चतुर्दश पूर्ववित् अन्तिम श्रुतकेवली श्री भद्रबाहुस्वामीजी ने १० निर्युक्तियां बनाई हैं। उनमें उन्होंने श्री शय्यभवसूरि-रचित श्री दशवैकालिक सूत्र का पांचवां अध्यायन 'पिण्डैषणा' की अर्थयोजना के निमित्त पिण्डनिर्युक्ति का भी निर्माण किया है (आ. नि. गा. ८४-८५-८६)

पिण्डनिर्युक्ति में ६७१ गाथा हैं, जिसके उपर ४६ गाथाओं का भाष्य है, और ७००० श्लोक प्रमाण आ. श्री मलयगिरिजीकृत टीका है। यह सारा शास्त्र देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड-सूरत ने प्रकाशित किया है।

मूलाचार में गाथा ६२ तक का ६ ठा परिच्छेद पिण्डनिर्युक्ति और उसके भाष्य से बना है। अन्त की २१ गाथाएं दिगम्बरों की विशेषता बतलाने के लिए जोड़ी हुई हैं।

मैं यहाँ पिण्डनिर्युक्ति और मूलाचार की गाथाओं के नम्बर आमने सामने रख देता हूँ, कि पाठक स्वयं ही इस का निर्णय करलें।

पिण्ड गा.	मू. गा.	पिण्ड गा.	मू. गा.	पिण्ड गा.	मू. गा.	पिण्ड गा.	मू. गा.
१ ...	२	३३० ...	१८	४६१ } सः ४८३ }	३४	५७२ से } ५७७ } ..	४८
९२ ...	३	३२९ ...	१९	४६१ ...	३५	५४१ } ६०५ } ...	५३
९३ ...	४	३३३ ...	२०	४९० ...	३६	६२८ ...	५६
१४२ } १४३ } ...	७	३४३ ...	२१	४९२ ...	३७	६३८ } ६४४ } ...	५७
१६७ } १७१ } ...	८	३४७ } ३५२ } ...	२२	५०० ...	३९	६५५ ...	५८
२४८ } २५० } ...	९	३५७ ...	२३	५०६ } ५०७ } ...	४२	६६१ ...	५९
(२५५) } १४५ ...	१०	३६६ ...	२४	५२० ...	४३	६६२ ...	६०
२७७ } ३४(भा.) } ...	११	४०८ ...	२६	५३६ } ५३७ } ५३८ } ...	४५	६६६ ...	६१
२८५ ...	१३	४०९ ...	२७	५५२ } ५५१ } ५४० } ...	४६	६९ } ७० } ...	६२
२९८ } ३०३ } ३०४ } ...	१५	४२० } ४२१ } ...	२८	५५८ ...	४७	उ.सु.गा. मू.प.२गा.	
३०६ } ३०७ } ...	१६	४२८ ...	२९	५६५ } ५७० } ...	४८	२६-३३ ६-६०	
३१६ ...	१७	४३७ ...	३१	४४३ } (४५४ } (४४६ } ४५५)	३२	२६-३५ ६-६१	

इनमें से कतिपय गाथाओं का नमूना भी देख लीजिए:—

पिण्डे उग्गमउप्पाय-णेसणासंजोयणा पमाणं च ।
 इंगालधूमकारण, अट्टविहा पिंडनिज्जुत्ती ॥ पि० १ ॥
 उग्गम उप्पादण एसणं, च संजोयणं पमाणं च ।
 इंगालधूमकारण, अट्टविहा पिण्ड सुद्धी दु ॥ मू० २ ॥
 जावंत देवदत्ता ॥ पि० १४२ ॥
 पासंडोसु एवं, मीसामीसेसु होइ हु विभासा ।
 समणेसु संजयाण, उ विसरिस नामाणवि न कप्पे ॥ पि० १४३ ॥
 जावदियं उहेसो, पासंडोति हवे समुहेसो ।
 समणोत्ति य आदेसो, णिग्गंथोत्ति यहवे समादेसो ॥ मू० ७ ॥
 सट्ठाण परट्ठाणे दुविहं, ठवियं तु होइ नायव्वं ॥ पि० २७७ ॥
 चूळी अवचूळो वा ठाण सठाणं तु भायणं पिढरे ।
 सट्ठाण ट्ठाणं मिय भायणट्ठाणेय चउभंगा ॥ पि० भा० ३४ ॥
 पागाडु भायणाओ अण्णमिह य भायणमिह पक्खविय ।
 सघरे व परघरे वा, निहिदं ठविदं वियाणाहि ॥ मू० ११ ॥
 पाहुडिया विहुदुविहा वायरसुहुमाय होइ नायव्वा (दुविहमेकेकं)
 ओसकण मुस्सकण ॥ पि० २८५ मू० १३ ॥
 धाई दुइनिसित्ते आजीव विणिमगे तिगिच्छाय ।
 कोहे माणे मायालोमे अ हवन्ति दस ए ए ॥ नि० ४९८ ॥ मू० २६ ॥
 पुंवि पच्छा संथवविज्जा—मंते य चुच्चजोगे य ।
 उप्पायणाइ दोसा, सोलसमे मूलकम्मे य ॥ नि० ४०९ ॥ मू० २७ ॥
 संखिय मक्खिय निखित्त—पिहिय साहयरिय दायगुम्मीसे ।
 अपरियणलित्त छट्टिय एसणदोसा दस हवन्ति ॥ पि० ५२० ॥
 संकिद मक्खिद निक्खिद—पिहिदं संवहरण दायगुम्मिसे ।
 अपरिणद लित्त छोडिद एसणदोसाइं दस एदे ॥ मू० ४३ ॥
 संजोयणाए दोसो जोसंजोएइ भत्तपाणं तु ॥ नि० ६३८ ॥ मू० ५७ ॥
 पगामं च निगामं च, पनीयं भत्तपाणमाहरे ।
 अइवहुयं अइवहुसो पमाणदोसो मुणेयव्वो ॥ पि० ६४४ ॥
 अदिमत्तो आहारो पमाणदोसो हवदि एसो ॥ मू० ५७ ॥
 तंहोइ स-इंगालं, जं आहारेइ मुच्छिओ संतो ।
 तं पुण होइस-धूमं, जं आहारेइ निंदंतो ॥ पि० ६६५ ॥ मू० ५८ ॥
 वेयणवेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए ।
 तहपाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचित्ताए ॥ पि० ६६२ ॥
 वेणयवेज्जावच्चे, किरियाठाणे य संजमट्ठाए ।
 तथ पाणधम्मचित्ता, कुज्जा एदेहिं आहारं ॥ मू० ६० ॥
 पिंडनि० गा० ६६२, मू० प० ६ गा० ६०, उत्तराध्ययनसूत्र उ० २६ गा० ३३ ॥

आयंके उवसग्गे—तितिकखया वंभचेरगुत्तीसु ।
 पाणिदयातवहेउं, सरीरवोच्छेयणट्ठाए ॥ पिं० ६६६ ॥
 आदंगे उवसग्गे, तिरक्खणे वंभचेरगुत्तीओ ।
 पाणिदया तवहेऊ सरीरपरिहारवोच्छेदो ॥ मू० ६१ ॥
 उच्च० सू० अ० २६ गा० ३५, पिं० नि० गा० ६६६ मू० प० ६ गा० ६१ ॥
 निव्वाणं खलु कज्जं, नाणाइतिगं च कारणं तस्स ।
 निव्वाणकारणाणं च, कारणं होइ आहारो ॥ पिं० ६९ ॥
 नाणाइ तिगस्सेवं आहारो मोक्ख ने मस्स ॥ पिं० ७० ॥
 धम्मं नाइक्कमे भिक्खू, धम्मज्ञाणरओ भवे ॥ पिं० वृत्ति ६ ॥
 श्री वीराचार्यकृत पिं० नि० गाथा ६६९ की वृत्ति की छट्टी गाथा ।
 णाणट्ठं संजमट्ठं ज्ञाणट्ठं चेव भुंजेज्जो ॥ मू० ६२ ॥

श्रीमद् वट्टेरक आचार्य ने पिंड निर्युक्ति की सरासर नकल कर डाली है । हां ! इतना निर्णय कर लिया था कि जहां दिगम्बर के खिलाफ कथन है वहां बड़ी सफाई से दिगम्बर तत्त्व भरदेना जिससे नकल का कार्य फूटे ही नहीं । उपधि व पात्र का अधिकार तो सर्वथा छोड़ ही दिया । और जहां जहां छोटा भेद मालूम हुआ वहां वहां कुछ शब्द-परिवर्तन कर दिया । पिं० नि० गा० ३१६ और मू० प० ६ गा० १७ में साम्प्रदायिक शब्दों का ही अन्तर है, उसमें वस्त्र शब्द को उडाकर सवृद्धिक-अवृद्धिक शब्द दाखल कर दिए हैं । यहां और भी अनेक गाथाएं इस शकल की हैं ।

टीकाकार आ० श्री वसुनन्दीजी ने भी मूलाचार की टीकामें गुप्त रीति से सटीक पिंडनिर्युक्ति का कुछ न कुछ सहारा लिया है । जैसा कि पिं० नि० गा० ३०३ व ३०४ का कथन मू० प० ६ गा० १५ की टीकामें ठीक संगृहीत कर लिया गया है । कुछ भी हो इस पिंडविशुद्धि की जड़ श्री पिंडनिर्युक्ति ही है ।

(क्रमशः)

स्वीकार

- १ श्रीकल्पसूत्रम्-श्रीसमयसुन्दरगणिकृत-कल्पलताव्याख्यायुक्तम्
- २ श्रीसामाचारीशतकम्-कर्ता-श्रीसमयसुन्दरगणि.

उपरना अन्ने ग्रंथो-श्री जिनदत्तसूरि ज्ञान लंकारना कार्यवाहक जवेरी मूलयंद हीरायंद, डे. महावीर स्वामीनुं देरासर, पावधुनी, मुंअर्धधी प्रकाशित तथा छे. पहेलांनी ५०० अने थीजनी उज्जय प्रत भेट तरीक काठी छे.

३ आदर्श जैन दर्शनचोविशी तथा अनानुपूर्वी (त्रिरंगो चित्रमय) प्रकाशक पं. भगवानदास७ जैन. डे. मोतिसिंह भो. मिथाका रास्ता जयपुर सीटी. मूथ्य-दोह ३ पिओ.

વિવિધતીર્થકલ્પાન્તર્ગત વૈભારગિરિકલ્પ તથા ઉજ્જયન્તસ્તવ

અનુવાદક-શ્રીયુત અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, વ્યાકરણતીર્થ

[૧]

શ્રી વૈભારગિરિકલ્પ

સંક્ષિપ્તરૂચિ (ટૂંકા વર્ણનને વાંચવામાં રસ લેનારા)ના આનંદ માટે શ્રી જિન-પ્રભસૂરિ હવે આ વૈભાર કલ્પને સ્તવનરૂપે વિસ્તારે છે. [૧]

વૈભારગિરિના ગુણના વિસ્તારમાં દેદીપ્યમાન સરસ્વતીએ યુદ્ધિને ખૂબ લગાડી (તે પછી) તેમાં આપણે કોણુ ? (અર્થાત્-સરસ્વતી પોતે જેના વર્ણન માટે અશક્ત છે તેના વર્ણનમાં આપણી શક્તિ ક્યાંથી ?) [૨]

તીર્થભક્તિથી પ્રેરાઈને પ્રસરેલા ગુણોવડે શોભતા તે તીર્થરાજ (વૈભારગિરિ)ને જડ (યુદ્ધિવાળા) હોવા છતાં અમે કાંઈક સ્તવીએ છીએ. [૩]

અહીં દારિદ્ર્યનો નાશ કરવાના સ્વભાવવાળી રસદૂપિકા-રસની વાવડીઓ, ગરમ અને ઠંડા પાણીના કુડે કોને આશ્ચર્ય નથી પમાડતા ? [૪]

આ (પર્વત)નાં ત્રિકૂટ અને ખંડિકા વગેરે શિખરો, રક્ષણ કરાયેલાં બધાં કુરુણ-ગામનાં વનો, અનેક પ્રકારના રોગોને નાશ કરવામાં શક્તિશાળી ઔષધિઓ અને પવિત્ર તેમજ સુંદર પાણીવાળી સરસ્વતી વગેરે નદીઓ શોભે છે. [૫-૬]

ધણી રીતે મગધ અને આલોચન વગેરે લૌકિક તીર્થો છે; જ્યાં વિપ્લવનો નાશ કરનાર શ્રી. અરિહંત પ્રભુનાં યિંઓ છે. [૭]

મેરુ પર્વતના ચાર ઉઘાનોનાં પુષ્પોની સંખ્યા જેઓ જાણે છે, તે અહીં બધાં તીર્થોનું પ્રમાણ જાણે છે. [૮]

અહીં ધગધગતી શિલા ઉપર શ્રીશાલિભદ્ર અને ધના-એ બે ઋષિઓ મનુષ્યોના પાપને દૂર કરતાં શરીરનો ત્યાગ (કાયોત્સર્ગ-કાઉસગ) કરતા દેખાયા. [૯]

દૂતરાઓ, સિંહ, વાઘ, રીંછ, જંગલી પાડો, વગેરે અહીં તીર્થના મહિમાથી જલદી ઉપદ્રવ કરતા નથી. [૧૦]

અહીં પ્રત્યેક દેશમાં ઔદ્દોના વિહારો જોવાય છે. તે (ઔદ્) મહર્ષિઓએ આ (ગિરિ)ની ઉપર ચડી મોક્ષ મેળવ્યું [૧૧]

પહેલાં રોહિણેય વગેરે વીરોના નિવાસસ્થાનથી પ્રસિદ્ધ ધથેલ અને અંધકારના સમૂહથી પ્રવેશ કરવાને પણ અશક્ય એવી ગુફાઓ અહીં એકત્રિત થયેલી છે. [૧૨]

આ પર્વતની નીચેની ભૂમિમાં રાજગૃહ નામનું નગર શોભે છે; જે તે વખતે ક્ષિતિ-પ્રતિષ્ઠ વગેરે નામોથી પ્રસિદ્ધ હતું. [૧૩]

(એ નગરનું) ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠ, ચણકપુર, ઋષભપુર, કુશાગ્રહપુર અને અનુક્રમે રાજગૃહ નામ થયેલું છે. [૧૪].

[૬૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૬]

અહીં આંખને શીતળ કરનારું ગુણશીલ નામનું ચૈત્ય હતું; જ્યાં શ્રીવીર ભગવાન ગણ સાથે સમોસર્થો હતા. [૧૫]

૨ જેમાં મેતાર્થ મુનિવરે સુવર્ણનો કિલ્લો અંધાવ્યો હતો. અને પહેલાંના મિત્રદેવતાએ તેના કાંગરામાં મણિઓ મૂક્યાં હતાં. [૧૬]

જગતને આશ્ચર્ય કરાવનારી અને ભોગો વડે શોભતી લક્ષ્મીવાળા શ્રી શાલિભદ્ર વગેરે અનેક ધનાઢયો જ્યાં ઉત્પન્ન થયા હતા. [૧૮]

જ્યાં વાણિયાઓનાં છત્રીશ હજાર ઘરો હતાં. તેમાં શ્રાવક સંજ્ઞાવાળાઓમાં બૌદ્ધોનાં અડધા (ઘરો) હતાં. [૧૮]

જેના મહેલોની શ્રેણીની અતિશયવાળી લક્ષ્મી જેમને, માન છોડી દેવતાનાં ગૃહો વિમાન [વિ-માન=વિગત માન; એટલે માન-મહત્ત-વિનાનાં] એવા પ્રકારના નામને પ્રાપ્ત થયાં, એમ હું માનું છું. [૧૯]

જ્યાં સુમિત્રના કુળકમળમાં જગતના મિત્ર સૂર્ય સમાન અને અશ્વાવમોઘના પ્રતથી યુક્ત (મુનિ) સુવત જિનેશ્વર ભગવાન થયાં. [૨૦]

જ્યાં લક્ષ્મીવાળા જરાસંઘ, શ્રેણિક, કૂણિક, અભયકુમાર, મેત્રવાહન, હલ્લ, વિહલ્લ અને શ્રીનંદિષેણ પણ થયા. [૨૧]

જ્યાં જંખૂસ્વામી, કૃતપુણ્ય, શયંભવ વગેરે મોટા ઋષિઓ અને નન્દા વગેરે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ યર્ષ. [૨૨]

જ્યાં મહાવીરસ્વામીના અગિયાર ગણધરોએ વૃક્ષની પાસે રહીને એક માસ સુધીમાં મોક્ષ નિવાસને પ્રાપ્ત કર્યું. [૨૩]

ગણધરોના સ્વામી શ્રીવીર પ્રભુના અગિયારમા ગણધર પ્રભાસ ગણધરે જેનું નામ પોતાના જન્મથી પવિત્ર કર્યું હતું. [૨૪]

નાલંદા શોભાવવા માટે જ જ્યાં ચૌદ વર્ષના ચતુર્માસ સુધી શ્રીવીરપ્રભુ રહ્યા તે કેમ પવિત્ર ન હોય ? [૨૫]

જેમાં અનેક તીર્થો આંખની શોભાને વધારે છે અને ભગ્યોને આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી નાલંદા નગરી છે તે અમને પવિત્ર કરે. [૨૬]

રણક્ષેત્રમાં શત્રુઓને માટે સ્ફુરાયમાન નાદવાળા અને ક્ષેત્રપાલના અગ્રેસર એવા મેઘનાદ મનુષ્યોની કઈ કઈ કામનાઓ પૂરતા નથી ? [૨૭]

કલ્યાણકારી સ્તૂપની પાસેનું શ્રી ગૌતમસ્વામીનું મંદિર જેવા માત્રથી પણ નમસ્કાર કરનારાનીઓની પ્રીતિને પુષ્ટ કરે છે. [૨૮]

હે કલ્પવૃક્ષ ! વિક્રમના ૧૩૬૪મા વર્ષે તીર્થ શિખરની સેવામાં રસિયા મનુષ્યોની સિદ્ધ ધયેલી લક્ષ્મી વિસ્તારો; અને ભક્તિવાળા તથા ધીરશુદ્ધિવાળા મનુષ્યો, દેવતાથી વંદાયેલા વૈભારગિરિના સ્વામીના ગુણ સમૂહ કહેવામાં લાગેશે, નમ્ર અને સ્પષ્ટપદવાળી શ્રીજિનપ્રભસરિની આ સ્મૃતિ ભણો. [૨૯-૩૦]

ધતિ શ્રી વૈભારગિરિમહાતીર્થકલ્પ

[૨]

શ્રીઉજ્જયન્તરતવ

રૈવતક, ઉજ્જયન્ત વગેરે નામો વડે પ્રસિદ્ધિ પામેલ અને નેમિનાથ પ્રભુએ પવિત્ર કરેલ, પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગિરિનારને હું સ્તવું છું. [૧]

ત્રણ ભુવનમાં આ દેશ સુરાષ્ટ્રના નામને ધારણ કરે છે તે યોગ્ય જ છે, કેમકે ભૂમિ-રૂપી સ્ત્રીના લલાટમાં આ પર્વત વિશેષતા કરનારો છે. [૨]

શ્રી ઋષભદેવ વગેરે ખંગારદુર્ગ-કલ્લાને શોભાવે છે અને શ્રીપાર્શ્વનાથે એની ઉપત્યકા ભૂમિ-પર્વતની નીચેની ભૂમિ-ના તેજલપુરને શોભાવ્યું છે. [૩]

આ (પર્વત)ના એ યોજન પ્રમાણે ઊંચા શિખરમાં શરદ્ગુપ્તના ચંદ્રનાં કિરણોની માફક નિર્મલ-સ્વચ્છ એવી જિનેશ્વર પ્રભુએના મંદિરોની શ્રેણિ જાણે પુણ્યરાશિની માફક જ શોભે છે. [૪]

આ (પર્વત)ની ઉપર સુવર્ણના દંડ, કલશ, અને અમલસારક વડે શોભાયમાન શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું સુંદર ચૈત્ય શોભે છે. [૫]

અહીં શ્રી શિવામાતાના પુત્ર (શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ)ની પાદુકાનાં દર્શન, સ્પર્શન અને પૂજન સત્જન પુરુષોનાં પાપનો સમૂહ નાશ કરે છે. [૬]

ભગવાને વિશાળ રાજ્યને, પાકેલા તરખલાની માફક, તણ દર્ષ તેમજ સ્નેહાળ અંધુઓને છોડી દઈ અહીં (આ તીર્થમાં) મહાવ્રતને અંગીકાર કર્યું. [૭]

જગતના બધા મનુષ્યોના હિતૈષી એવા પ્રભુએ અહીં જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને મોક્ષ પણ અહીં જ મેળવ્યું. [૮]

આથી જ અહીં ભવ્ય પુરુષોનાં હૃદયને આશ્ચર્યાન્વિત કરનાર મંત્રીશ્વર શ્રી વસ્તુપાલે કલ્યાણકારી ત્રણ મંદિરો બંધાવ્યાં. [૯]

અહીં જિનેશ્વર પ્રભુના બિંબરૂપી પૂર્ણચંદ્રમાવાળા મંડપમાં રહેલા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને સ્નાન કરાવતાં મનુષ્યો ઇન્દ્રની માફક શોભે છે. [૧૦]

આ (પર્વત)નો અમૃત જેવા પાણીથી ભરેલો અને સ્નાન કરનારા શ્રી અરિહંત પ્રભુના સ્નાનને માટે યોગ્ય ગજેન્દ્રપદ નામનો ડુંડ શિખરને શોભાવે છે. [૧૧]

વસ્તુપાલે અહીં શત્રુજયનો અવતાર કર્યો હતો શ્રી ઋષભદેવ, પુંડરીક, અષ્ટાપદ નંદીશ્વર તથા સિંહના વાહનવાળી, સુવર્ણ, સિદ્ધ અને શુદ્ધ નામના પુત્રોથી યુક્ત, સુંદર આમ્રફળથી ભરેલા હસ્તવાળી, અને સંઘનાં વિદ્ધને હરણ કરનારી શ્રી અંબાદેવી છે. [૧૨-૧૩]

શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના ચરણ કમળથી પવિત્ર થયેલ અવલોકન નામનું શિખર જોનારા ભવ્ય પુરુષો કૃતાર્થપણને પામે છે. [૧૪]

શામ્યવતીથી ઉત્પન્ન થયેલ શાંખ અને કૃષ્ણથી ઉત્પન્ન થયેલ અત્યંત કાંતિવાળા પ્રભુને (કુમાર) આ (પર્વત)ના ઊંચા શિખરમાં દુષ્કર તપસ્યા કરી હતી.

(ભુએ પાનું ૬૬)

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક-શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ શ્યાકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

કુમારપાળના જીવનમાં પલટો થયો તે પૂર્વે એ શિવધર્મી હતો અને માંસ મંદિરા પણ વાપરતો. જ્યારથી એણે જૈનધર્મના ચુસ્ત ઉપાસક એવા મંત્રીશ્વર ઉદાયન અને તેમના પુત્રો આંબડ, વાહડ અને ચાહડ આદિના ચડાઇવેળા પૂર્ણ સહકાર સાધ્યો ત્યારથી એના મનમાં એ વિચારનો ઉદ્ભવ થઈ ચૂક્યો હતો કે 'દયાધર્મી તરીકે ઓગખાતા અને જૈનધર્મના ચુસ્ત ઉપાસક લેખાતા આ વલિકવીરો એક તરફ ધર્મનું પાલન પણ કરી શકે છે અને બીજી બાજુ સમય પ્રાપ્ત થયે પરાક્રમ બતાવી સમરાંગણ શોભાવે છે. ત્યારે એ જૈનધર્મનાં તત્ત્વોમાં કંઈ વિવક્ષણુતા અવશ્ય હોવી જોઈએ. દયા અને શૂરવીરતાનો મેળ ન ખેસે એમ કહેનારા જરૂર ભ્રમમાં છે.' આ વિચાર-પ્રવાહમાં જ્યારે એ પોતાના પૂર્વજીવન પ્રતિ દ્રષ્ટિપાત કરતો ત્યારે એને સ્પષ્ટ જણાતું કે પોતે સિદ્ધરાજના ભયથી ભ્રમણમાં હતો ત્યારે રાજવીનો ખોફ વહોરીને પણ જમણે મને સ્હાય કરી એમાં જૈન-ધર્મ પાળનાર વર્ગનો ફાળો અગ્રપદે આવે છે. સૌ સ્હાયકામાં શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિએ અપાવેલી સ્હાય મોખરે જણાતી, કારણ કે વર્ષોની અથડામણ અને હાડમારીમાં એ એટલી હદે નિરાશ થઈ ગયો હતો અને જીવન વેડફી દેવાની તૈયારીમાં હતો, તેવી અણીની વેળાઓ ય પ્રાપ્ત થઈ હતી.

નિષ્કારણ અંધુસમા આ મહાત્માની સ્હાય એના અંતરમાં એટલી હદે જડાઈ ગઈ હતી કે એ ગમે તેવા સંયોગોમાં કાયમને માટે ભૂલાઈ જાય તેમ હતું જ નહીં. રાજ્યાસન પર આવ્યા પછીનાં પ્રારંભનાં વર્ષો સ્થિર થવામાં ગયાં અને થોડા સમય માટે શ્રી હેમચંદ્ર-સૂરિએ વિસ્મૃતિનો વિષય થઈ ગયા! છતાં શાંતિ સ્થપાતાં ને નિમિત્ત મળતાં જ ખંભાતના મેળાપની સ્મૃતિ તાજી બની અને તરત જ આચાર્ય મહારાજને અબુમાનપૂર્વક અંણુહિલપુર પાટણમાં ખોલાવવામાં આવ્યા. રાજવીનો ગુરુદેવ સાથેનો પરિચય વધી ગયો. દેશ દેશના પાણી પીનાર અને હજારો ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં ભેજઓના પરિચયમાં આવનાર મહારાજ કુમારપાળ એટલો ભોટ ન હતો કે માત્ર આચાર્યશ્રીના કહેવાથી વંશઉતાર આવેલ શૈવધર્મને છોડી દે. તેમ આચાર્ય મહારાજ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પણ આવા પ્રકારના ઉપરછલ્લા પરિવર્તનમાં જૈનધર્મની પ્રભાવના માનતા નહોતા. વર્તમાન યુગના કટલાક લેખકો 'પિડે તેવું બ્રહ્માંડે' કહી લઈ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રના જીવન-ઉલ્લેખ ટાણે મનગમતા વાક્યા સન્નવવાની ઘૃષ્ટતા કરી ચૂક્યા છે અને હજુ કરે રાખે છે, પોતાના જીવી જ નબળાઈઓ એ વીરલ સંતમાં હતી એમ દર્શાવવા કલ્પનાના ઘોડાઓ દોડાવે છે! અરે, કલ્પિત પાત્રો સર્જી જે વસ્તુ બની નથી એવા વિષય પૂરી ચિત્રણ આલેખે છે અને ઐતિહાસિક પાત્રોને-એક ઉદાર અને ઉમદા ધર્મના જબરદસ્ત ને પ્રાભાવિક આચાર્યને અને તેમના અનુયાયી એવા કાર્તિશાળી પ્રધાનોને-મન-કલ્પિત ગુંથણીઓ દ્વારા એવા મિશ્રણમાં મૂકી દે છે કે જેથી સાચા ઇતિહાસનું તો ખૂન થાય છે જ પણ એ ઉપરાંત ઉગતી પ્રજામાં ચારિત્રશૈથિલ્યની

અંક ૨]

જૈન ધર્મી વીરોના પરાક્રમ

[૬૫]

ખોટી છાપ ખેસે છે અને જે યુગમાં ભિન્નભિન્ન ધર્મી પ્રજાઓ વચ્ચે ગાઠો સંપર્ક સાધવાની ખાસ આવશ્યકતા છે તેવા બારીક સમયે આવા પ્રખર ને પ્રતાપી પુરુષો સામે ચેડા કહાડી અંતર વધારે છે !

કુમાળપાળ રાજને જૈનધર્મી બનાવવામાં જાણે શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિએ કોઈ મુસદ્દીગીરીના દાવ ન ફેંક્યા હોય કિંવા ચાણુકચનીતિનું અવલંબન ન ગ્રહ્યું હોય તેવો ભાસ ખડો કરે છે ! કલ્પિત મંજરીના પ્રણેતા હજી પોતાના મંતવ્યનું પૂર્ણપણે પ્રમાર્જન કરી નથી રહ્યા ત્યાંતો ખીજ એક સાક્ષરે પરમઆર્હત કે પરમમાહેશ્વરને વટોળ ઉભો કર્યો છે અને શ્રી મેત્રાણી જેવા લેખક જે ભાષામાં શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિના ચિત્રનું એક વાતમાં આલેખન કરે છે એ જોતાં દુઃખ ઉપજે છે ! મનમાં ધડીભર એ પ્રશ્ન ઊઠે છે કે ઇતિહાસના નામે બડી બડી વાતો કરનારા આ સાક્ષરો સાચે જ સત્યના પક્ષપાતી છે કે કેવલ માની લીધેલા મંતવ્યના ?

પ્રાસંગિક આટલી વિચારણા પછી મૂળ વાત પર આવતાં કહેવાનું કે રાજની અને ગુરુદેવની ચર્ચાઓમાં કંઈ કંઈ તત્ત્વો કંઈ કંઈ ધર્મો અને જાત જાતના પ્રશ્નોની છુટથી છતાં દલીલપુરસ્સર છણાવટ ચર્ષ. એનો વિસ્તાર કરવાનું આ સ્થળ નથી. એ વાતની વાનગી પીરસતાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકો ઉપલબ્ધ થાય છે. એ પર ચઢેલા અતિશયોક્તિ કે સ્વધર્મ પ્રશંસાના વધુ પડતા પડળો દૂર કરીને પણ જિજ્ઞાસુ નિતરં સત્ય શોધી શકે તેમ છે. એનું પરિણામ એ જ આવે છે કે માત્ર સૂરિ મહારાજ પ્રત્યેનો ઉપકાર વાળવાના દૃષ્ટિબિન્દુથી પ્રેરાઈને નહીં પણ જૈનધર્મના ઉમદા સિદ્ધાંત-એમાં સમાયેલ ઉદાર ભાવ અને અહિંસામાં રહેલી અદ્ભુત શક્તિની પિછાન કરી મહારાજ કુમાળપાળે જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો. એ બધું કંઈ એક દિવસમાં નથી બની ગયું ! તેમ નથી તો એ સાડ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિને કોઈ જાતની કુટિલતા ચલાવવાની કે કોઈ પ્રકારની ભૂરકી નાંખવાની જરૂર પડી. અલબત્ત જૈનધર્મના પ્રખર અભ્યાસી અને વિદ્વાન જ્ઞાતા તરીકે શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરિએ જૈનધર્મનાં તત્ત્વોનું અહિંસા અને અનેકાંત જેવા તત્ત્વજ્ઞાનનું, આચરણમાં ઉતારવા જેવા શ્રાવક ધર્મ ઉચિત બાર પ્રકારનાં વ્રતોનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ સમજાવવા યોગ્ય પ્રયાસ સેવ્યો છે, પોતાનામાં રહેલી વિદ્વતાનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કર્યો છે. જરૂર પડ્યે ચમત્કાર બતાવવા પણ ચુક્યા નથી. મહારાજ કુમારપાળે પણ એ બધામાં નવીન અભ્યાસક તરીકે પ્રવેશ કરી, શ્રદ્ધાવંત આત્મા તરીકે એનો તાગ મેળવી, પૂર્ણ જિજ્ઞાસુ તરીકે એ સર્વને પચાવી, અને અંતરના ઉમળકાથી એનો સ્વીકાર કર્યો છે. એક પ્રયત્ન પ્રતાપી રાજની તરીકે જે જે કાર્યો કર્યાનો ઉલ્લેખ ઉપલબ્ધ થાય છે એમાં જૈનધર્મના જળહળતા સિદ્ધાંતની છાયા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેથી જ પરમાર્હતના બિરુદની પ્રાપ્તિ થાય છે. પાટણની ગાદીપર પૂર્વે ચર્ષ મયેલા રાજાઓની કાર્યપ્રણાલીથી જુદી રીતે મહારાજ કુમારપાળે પ્રજાપાલન કર્યું અને જનતાનો ઉત્કર્ષ સાધ્યો. ઇતિહાસની નોંધ કહે છે તેમ સન ૧૧૫૬ માં તે પૂરેપૂરા જૈન-ધર્મી તરીકે પ્રગટ થયા અર્થાત્ શ્રાવકનાં બાર વ્રત તેમણે લીધાં. ત્યારપછી બનારસના રાજ જયચંદ્ર પર તેના રાજ્યમાં ચાલતી હિંસા બંધ કરવાનું સૂચવવા સાડ પ્રતિનિધિ મંડળ મોકલ્યાનો ઉલ્લેખ કુમારપાળ-પ્રબંધમાં મળે છે. જૈનધર્મના અભ્યાસ અને પાલનથી તેમના પોતાના જીવનમાં જે ફેરફાર થયા તેની નોંધ નીચે પ્રમાણે ટૂંકમાં લઈ શકાય.

[૬૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૬]

મહારાજ કુમારપાળે માંસભક્ષણ સદંતર છોડી દીધું. માત્ર મંદિરાપાન ત્યજી દીધું એટલું જ નહિ પણ સાતે વ્યસનનો ત્યાગ કર્યો. પોતાના પડોશી રાજ્યો સાથે સ્નેહસંબંધ વધાર્યો. નવખાં રાજ્યોને ઘટતી મદદ આપી ઉભાં રાખ્યાં અને ખાસ કારણ વિના કવળ રાજ્ય વિસ્તારના લોભથી કે પોતાના ગર્વને પોષવાની વૃત્તિથી લડાતી લડાઈઓ બંધ કરી. ફાંસી કે મૃત્યુ જેવી ભયંકર સજાઓ બંધ કરી. બગતણુ પર અને ગાડા પર લેવાતા કરો રદ કર્યાં. અપુત્રીયાનું ધન રાજ્યમાં લેવાનું તે કહાડી નાખ્યું. દારૂબંધી સખત રીતે કરી. ભુગાર પર અંકુશ મૂકી ને અટકાવ્યો અને દેશ ભરમાં અહિંસાનું વાતાવરણ પ્રગટાવ્યું.

આ જાતના સુધારાના મૂળ જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોમાં મળી આવે છે. મહારાજ કુમાર-પાળના જીવન પર એ તત્ત્વજ્ઞાનની જે ઊંડી અસર પડી તે આપણને ઉપરના સુધારામાં જોવાની મળી આવે છે. એ સુધારણાના પ્રતાપે જ રાજ્યોને 'પરમઆર્હત' નું બિરુદ પ્રાપ્ત થયું. આર્હત પ્રભુના અનુયાયીમાં સાધુ અને શ્રાવકો અને એ વર્ગ અંતર્ગત સાધ્વી અને શ્રાવિકાનો સમાવેશ થાય છે અને એ ગણમાં જે વ્યક્તિનાં કાર્ય ધર્મની શોભામાં વૃદ્ધિ કરનાર હોય છે તે પરમ યાને અગ્રેસર મનાય છે. આમ આ બિરુદ પાછળ જે ભાવ સમાયેલો છે તેનો જૈનેતર લેખકોએ વિચાર કરવાનો છે.

(આજી)

(૬૩ મા પાનાનું અનુસંધાન)

અહીં રાત્રિમાં અનેક પ્રકારનો ઔષધિ સમૂહની જાનવલ્યમાન દેખાય છે. વળી ઊંચે ઘંટાક્ષરચ્છત્રશિલાઓ પણ શોભે છે. [૧૬]

અહીં સહસ્રાન્નવન અને લાક્ષારામ તથા મોર, કોયલ અને ભમરાના ગાનથી શોભતા ખીળાં પણ અનેક વનો છે. [૧૭]

ઇતિહાસના જાણકાર વિદ્વાનો અહીં શોધખોળ માટે લાગે તો એવું એકે વૃક્ષ, વેલડી, કુહ કે ફળ (દુનિયામાંનું) બાકી નથી જે (અહીં) ન દેખાય. [૧૮]

અહીંની ગુફાની અંદર રહેલી શ્રી રાજમતી કે જે રથનેમિ (નેમિનાથના ભાઈ) ને ઉન્નમાર્ગથી સન્નમાર્ગમાં લાવી, તે કોને વંદન કરવા યોગ્ય નથી ?

અહીં કરેલાં પૂજા, સ્નાન, દાન અને તપ વગેરે ભવ્ય પુરુષોને મોક્ષસુખનાં સાધન અને છે. [૨૦]

કોઈ પણ માર્ગે જતો મનુષ્ય દિશા ભૂલીને આ પર્વતનાં મંદિરની જિનેશ્વર પ્રભુની પૂજાને મૂર્તિઓને સ્નાન પછી પૂજાયેલી જુએ છે. [૨૧]

કાશ્મીર દેશથી આવેલ રત્નવડે અને દ્રુષ્માંડયા દેશથી શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની પત્થરની મૂર્તિ લાવીને લેખ્ય બિંબના સ્થાને મૂકવામાં આવી. [૨૨]

અહીં નદી, ઝરણાં, કુંડો, ખાણો અને લતાઓની ગણતરી કરનાર કોણ છે ? [૨૩]
સિંચવાના સ્વરૂપવાળા, રક્ષણ કરનાર અને ચૈત્યોથી શોભાયમાન શિખરવાળા મહાતીર્થ શ્રી રૈવતપર્વતને નમસ્કાર થાઓ. [૨૪]

એ પ્રકારે મારા (શ્રી જિનપ્રભસૂરિ) વડે સ્તુતિ કરાયેલ અને મોટા સુરિઓએ વર્ણવેલ સંકટ વિનાના (સુખી કરનાર) શ્રી ગિરનાર પર્વતની વિસ્તારવાળી સુવર્ણ સિદ્ધિ-વાળી ભૂમિ તમારા આનંદ માટે થાઓ. [૨૫]

ઈતિશ્રી ઉજ્જયંતસ્તવ

जैनधर्म की ऐतिहासिकता

लेखक : इतिहास प्रेमी मुनिराज श्री ज्ञानसुन्दरजी

वर्तमान युग में प्रत्येक बात इतिहास की कसौटी पर कसकर उसका तथ्य निकाला जा रहा है। पौराण्य एवं पाश्चात्य पुरातत्व विशारदोंने अनेक ऐतिहासिक साधन उपलब्ध कर दिये हैं कि जिससे इतिहास-क्षेत्रपर बहुत अच्छा प्रभाव पड़ा और पड़ता जा रहा है। जिन घटनाओं का हम नाम तक नहीं जानते थे आज ऐतिहासिक साधनों से सैकड़ों हजारों वर्ष पूर्व की घटनाएं जानने लग गये हैं, जैसे उड़ीसा प्रान्त की हस्ती गुफा से मिले हुए शिलालेख से महामेघवाहन चक्रवर्ती महाराजा खारवेल और उनके साथ मगध के राजा नन्द एवं पुष्पमित्रादिको जीवन तथा जिन नन्दवंशी एवं मौर्यवंशी: राजाओं को जैनधर्मोपासक मानने में लोग हिचकिचाते थे वे पूर्वाक्त साधनों से जैनधर्मके उपासक ही नहीं पर कट्टर प्रचारक सिद्ध हो गये हैं। इसी प्रकार कई लोग जैनधर्म को बौद्धधर्म की शाखा कहकर अर्वाचीन बतला रहे थे पर ऐतिहासिक साधनों से भगवान महावीर के पुरोगामी भगवान पार्श्वनाथ भी ऐतिहासिक पुरुष साबित हो चुके हैं। इतना ही क्यों काठियावाड़ के प्रभासपट्टन से मिले हुए ताम्रपत्र से भगवान् नेमिनाथ जो श्री कृष्ण और अर्जुन के समकालीन हुए वे भी ऐतिहासिक पुरुष सिद्ध हो गये हैं। साथ में यह भी पता मिल गया है कि भगवान महावीर के समय जैनियों में भगवान ऋषभदेव की मूर्तियां तीर्थंकर के नाम से पूजी जा रही थी इससे यह अनुमान लगाया जाता है कि ऋषभदेव कोई पुरुष जरूर हुए हैं। उनका समय बहुत दूरका है, ज्यों ज्यों इतिहास की शोध खोज आगे बढ़ती जायगी त्यों त्यों वह समय नजदीक आता जावेगा इत्यादि इतिहास ने पुरातत्व पर अच्छा प्रभाव डाला है।

बड़े ही खेद के साथ लिखना पड़ता है कि इस प्रकार ज्ञानभानूकी फिरणों का चारों ओर प्रकाश हो जाने पर भी अभी ऐसे लेखकों का सर्वथा अभाव नहीं हुआ है जो बिना किसी प्रमाण के एक प्राचीन धर्मको अर्वाचीन बतलाने को उतारु हो जाते हैं। इसके लिये मुख्य दो कारण होने चाहिये—एक इतिहास की अनभिज्ञता, दूसरा हृदय का द्वेष! यदि यह कारण नहीं होता तो जैनधर्म जैसे स्वतंत्र और प्राचीन धर्म को विक्रम की छठी सातवीं शताब्दी में जन्मा ('किससे हिन्द'); बौद्धधर्म के साथ जैनधर्म को नास्तिक लिखना ('सत्यार्थ प्रकाश' पृष्ठ २६५); इनके अनुकरण रूप में कई अज्ञ लोग जैनधर्म को बौद्धधर्म की शाखा ही बतला रहे हैं। क्या यह लेखकों की अज्ञानता नहीं है? हमें अधिक दुःख इस बात का है कि

[६८]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष ६]

‘सत्यार्थ प्रकाश’ के विद्वान लेखक ने इस प्रकार धोखा क्यों खाया होगा ? कदाचित् स्वामीजीने किसी कारण से लिख भी दिया हो पर पिछले संशोधकों ने अन्यान्य आवृत्तियों में कई प्रकार के संशोधन किये हैं फिर जैनधर्म विषयक गलत लेख की ओर उनका लक्ष क्यों नहीं पहुँचा ? इससे पाया जाता है कि यह केवल अनभिज्ञता ही नहीं पर इसमें द्वेषभाव का अंश भी शामिल है । योंतो ऐसे भ्रातिपूर्ण लेखों के प्रतिकार के लिये अनेक ऐतिहासिक प्रमाण उपलब्ध हैं परन्तु मैं आज खास बौद्ध ग्रन्थों के एक दो प्रमाण पाठको की सेवा में पेश करदेता हूँ कि जिससे पाठक स्वयं निर्णय कर लें कि जैनधर्म और बौद्धधर्म एक हैं या पृथक् पृथक् हैं ?

बौद्ध—साहित्य त्रिपिटक के नाम से मशहूर है जैसे—१ विनय पिटक २ सुत्त पिटक ३ अभिधम्मपिटक । जिसमें सुत्त पिटक के पांच निकाय हैं, उसके दूसरे मञ्जियनिकाय ग्रन्थ में स्वयं महात्मा बुद्ध अनेकवार जैन निग्रन्थों से मिले, उनसे वार्तालाप कर अपने भाव प्रदर्शित भी किये, जैसे—

“एकमिदाइ महानाम समयं राजगहे विहरामि गिञ्जकुटे पव्वते ते नखोपन समयेन संबूला निगण्ठा इसिगिलियस्से कालसेलायं उन्मथकाहान्ति आसनपटि क्खिता ओपमिका दुक्खतिप्पा कटुका वेदना वेदयन्ति अयखोहं महानाम ! सायण्हं समयं पटि सञ्जाणा बुद्धितो येन इसि गिलिपस्सम कायसिला येन ते निगण्ठा तेन उपसंक्कपिम उपसंक्कमिचा ते निगण्ठो ए तदवोचम किन्नु तुम्हें आवुसो तुठभदुका आसनपटि क्खिता आपक्कमिका दुक्ख तिप्पा कटुका वेदना वेद यथाति एवं बुते महानाम ते निगण्ठा एतदवोचु । निगण्ठो आवुसो नायपुतो सव्वन्नु सव्वदस्सी वी अपरिसेसं ज्ञाणदस्सन परिजानंति चरतो च मे तिइतो च सुतस्स च जागरस्स च सततं समितं नाणदस्सनं पच्चुपहितंति सो एवं आह अत्थि खोवो निगण्ठा पूवं पापकम्मं कत्तं तइमाया कटू कायदुक्करिकारि कायनिज्जरे थपने एतरहि कायेन संबुता वाचापसंबुतो मनसां सवुता तं आयति पापस्स कम्मस्स अकरणं इति पुराणानं कम्मनं तप-साव्वन्ति, भावानवानकम्मं न अकरणा आयतं अनवस्स वो आयतिं अनवस्स वो कम्मक्खयो कम्मक्खया दुक्खयो दुक्खया वेदनाक्खयो सव्वं दुक्खनिज्जएणं भविस्स तितं च पन् अम्हकं रुच्चति चेव खमति च ते न च अम्हा अत्तमानति ”

P. T. D. Majjhim Vol. 181 pp. 92-93

भावार्थ—महात्मा बुद्ध अपने महानाम भिक्षुक को कहते हैं—महानाम ! मैं एक समय राजगृह गया था और गुद्धकुट पर्वत पर विहार कर रहा था उस समय ऋषिगिरि के पास कालशील पर्वत पर बहुत से निर्ग्रन्थ (जैनमुनि) आसन छोड़कर उपक्रम और कठोर

तपस्या कर रहे थे। महानाम ! मैं सायंकाल के समय उन निर्ग्रन्थों के पास गया और उनको कहा कि—अहो निर्ग्रन्थो ! तुम आसन छोड़ उपक्रम कर ऐसी घोर तपस्या कर वेदना का अनुभव क्यों कर रहे हो ? महानाम ! जब मैंने उनसे ऐसा कहा तब वे निर्ग्रन्थ कहने लगे कि—अहो निर्ग्रन्थ ज्ञातपुत्र सर्वज्ञ और सर्वदर्शी हैं वे अशेष ज्ञान एवं दर्शन के ज्ञाता हैं हमारे चलते ठहरते सोते जागते समस्त अवस्थाओं में सदैव उनका ज्ञान दर्शन उपस्थित रहता है। उन्होंने कहा है कि निर्ग्रन्थो ! तुमने पूर्व जन्म में पापकर्म किया है उनकी इस घोर दुष्कर तपस्या से निर्ज्वरा करो क्योंकि तपस्या से पुराने कर्मोंका क्षय होता है कर्मक्षय से दुःखक्षय होता है दुःखक्षय से वेदनाक्षय और वेदनाक्षय से सर्व दुःखों की निर्ज्वरा होती है। इस पर बुद्ध कहता है कि यह कथन हमारे लिये रुचिकर प्रतीत होता है और हमारे मन को ठीक जचता है।

यदि भगवान महावीर और महात्मा बुद्ध तथा जैनधर्म एवं बौद्धधर्म एक ही होता तो महात्मा बुद्ध यह क्यों कहते कि निर्ग्रन्थकी तपस्यादि हमको रुचिकर एवं हमारे दिल में जचती है ? अतः ये दोनों धर्म पृथक् पृथक् हैं।

एक दूसरा प्रमाण भी बौद्ध ग्रन्थों में मिलता है जैसे कि—

“ एकं समयं भगवा सक्खेसु विहरति सामगामे तेन खोपन समयेन निगगन्थे ज्ञातपुत्तो पावायं अधुना कालकत्तां होति तस्स कालकिरियाय भिन्न निगण्ठे दोवधिक जाता, भंडन जाता कलह जाता विवाद पत्ता अणमण्ण मुक्खसेति हीं विदुदत्ता विहरति (मज्झिमनिकाय ग्रन्थ)

भावार्थ—एक समय भगवान् बुद्ध शाक्यदेश के साम ग्राम में विहार करते थे तब सुना कि पावा में निर्ग्रन्थ—ज्ञातपुत्र (महावीर) ने काल किया और उनके निर्ग्रन्थों में दो पाटीं बन गई इतना ही नहीं, पर वे आपस में लड़ते झगड़ते और मुख से एक दूसरे को भले बुरे भी कहते हुए फिरते हैं—इत्यादि।

इस प्रमाण से स्पष्ट सिद्ध हो जाता है कि महावीर और बुद्ध अलग अलग थे और बुद्धकी मौजूदगी में ही महावीर का निर्वाण हो गया था।

डाक्टर फहरार, स्टीवेन्सन भाण्डारकर आदि विद्वानों का मत है कि महात्मा बुद्ध का घराना (कुटुम्ब) जैन धर्मोपासक था और महात्मा बुद्ध को सब से पहली शिक्षा जैन निर्ग्रन्थों से ही मिली थी। अब जरा निम्न लिखित तालिका की ओर ध्यान लगाकर देखिये।

भगवान महावीर

जन्म स्थान—

माता

क्षत्री कुण्ड नगर

त्रिशलादेवी

महात्मा बुद्ध

कपिल वस्तु

गोमति

[देखो पृष्ठ ७२]

शाह केसरीचंदजी सुराणा

लेखक:—श्रीयुत हजारीमलजी बांठिया, बीकानेर



शाह केसरीचंदजी सुराणा, स्वनामधन्य वीरशिरोमणि दीवान राव शाह अमरचंदजी सुराणा के कनिष्ठ पुत्र थे। आप भी अपने दो ज्येष्ठ भ्राताओं और पिता की तरह रणकुशल सेनापति थे। आपने बीकानेर नरेश महाराजा रत्नसिंहजी के राज्यकाल में बीकानेर की अच्छी सेवाओं की, जो इस राज्य के पुनित इतिहास में चिरस्मरणीय रहेगी। शेरों के शेर ही पैदा होते हैं, यह कहावत आपके जीवन—चित्रण से स्पष्ट मालूम होती है।

आपके जन्म और स्वर्गवासकी तिथि अभीतक निश्चित नहीं हो पाई है। आप निःसंतान ही स्वर्गवासी हो गये थे।

राजनैतिक और सैनिक क्षेत्र—

वि. सं. १८९४ (इ. स. १८३७) के दिनों में चरला का बीदावत कान्हसिंह जोधपुर एवं जयपुर से मदद लेकर बीकानेर इलाके में लूट मार कर प्रजा को अत्यधिक कष्ट देने लगा। उसे पकड़ने के लिये बीकानेर की ओर से शाह केसरीचंदजी सुराणा भेजे गये। आपने इस बागी सरदार को सुजाणगढ़ में गिरफ्तार कर बीकानेर भिजवा दिया।

इन्हीं दिनों में ठाकुर खुमाणसिंह, करणीसिंह, अहड़ वाधा आदि ने जो इस समय जोधपुर इलाके में रहते थे, बीकानेर के गांव साधासर और जसरासर लूट लिये और कितनेक गांवों के ऊँट पकड़े ले गये। ये सब लुटेरे गांव झरडिया में रहते थे। नागौर के हाकिम के लिखने पर सुराणा केसरीचंदजी ने एवं ठा. हरनाथसिंहने उन लुटेरों पर चढाई की। इन लुटेरों ने कई दिन तो भागते भागते सुराणाजी का सामना किया और अंत में वे सीवा भाग गये।

जब अंग्रेज सरकार की ओर से मि० कप्तान विलियम फार्स्टर साहेब बहादुर ज्वारजी, डूंगजी आदि लुटेरों को गिरफ्तार करने के लिये बीकानेर आये तो महाराजा रत्नसिंहजी ने उनकी मदद के वास्ते शाह केसरीचंदजी को उनकी (फार्स्टरकी) सेवा में भेजा। डूंगरसिंह ज्वारसिंह आदि लुटेरे भागकर अपने साथियों के साथ बीकानेर आये। इसकी सूचना मिलते ही केसरीचंदजी ने उनका पीछा किया और उनमें से कइयों को गिरफ्तार कर ली।

वि. सं. १९०२ (इ. स. १८४५) में तत्कालीन बीकानेर नरेश ने आपकी खीदमतों पर प्रसन्न होकर शाह केसरीचंदजी को रतनगढ़ के हाकिम के पद पर सुशोभित किया। इसी बाबत आपको स्टेट की ओर से मोतियों के चौकड़ों के रुपये मिले। यह बात एक रुक्के में इस प्रकार है:—

“रु. ३०० शाह केसरीचंद को रतनगढ की हाकमी इनायत की मोतीयों को चौकड़ा का दिया खजानची भालचंद्र से दरवाया सं. १९०२ कार्ती वदि ५ ।”

महाराजा रतनसिंहजी ने आपकी सेवाओं पर बहुत खुश होकर आपको कई गांव प्रदान किये थे । उनका नाम, संवत, मितिवार इस प्रकार सिक्कों में लिखा है ।

॥ गांव खोथड़ी साह केसरीचंद का पटे था सो बहाल रखा सं. १८९८ आसाड वदि १

॥ गांव दांकर साह केसरीचंदको पटे दिया सं. १९०० फागण वदि ९

॥ गांव धाकर साह केसरीचंद को पटे दिया सं. १९०७ माघ वदि ९

आपके घर जो धान, मूंग, गेहूं, घी आदि आता था उस पर जकात नहीं लगती थी । यह बात एक रुक्के में है । इन सब बातों से पता चलता है कि महाराजा रतनसिंहजी की आप पर असीम कृपाथी ।

कप्तान विलियम फास्टर बहादुर आपका बहुत सम्मान करते थे ।

वि. सं. १९०४ में मि. फास्टर ने आपको एक पत्र दिया था, जो विशेष महत्व का होने की वजह से उसकी अविकल नकल यहां दी जाती है । यह पत्र शाह श्री सेंसकरगजी जतनलालजी सुराणा के पास सुरक्षित है ।

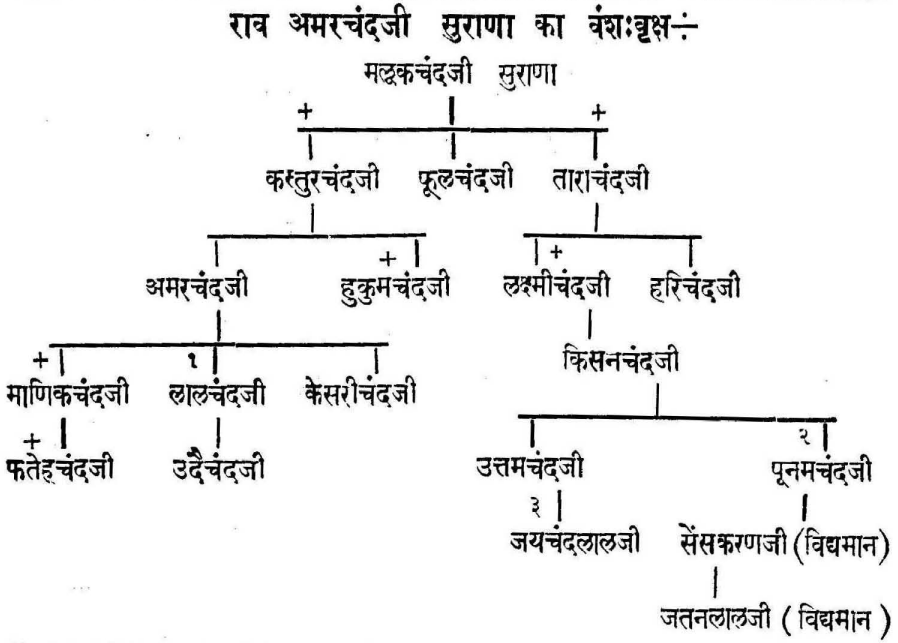
श्री रामजी.....

सिध श्री सर्वोपमान साहब श्री केसरीचन्दजी जोग लिखतु कप्तान विलियम फास्टर साहब बहादुर केन मुजरा बंचजो । अटैका समाचार भला छै तुम्हारा सदा भला चहीजै । अप्रंच कागद तो पहली वारते आगे तुमारे को गांव बरजू में जोधसर का डेरां लिखा था सो थे बरजू आया हो होगा और हम भी धाड़यां के खोज की लार बागड़सर आज पहुँचे हैं.

और खबर आइ कि कुछ घोडे असवार आदमी धाड़यां का हमारे असवारां ने राणासर की तरफ पकड़े और धाड़वी आगाने खेरखूसर की तरफ गए सो हम कल गुदे गांव जावेंगे और उठे जाकर तजबीज करवा में आवेगी । थे बाँचतां कागद गुदा गांव में कल हमारे पास पहुँचा जरूर रहियो और जो आदमी घोडा उठ धाड़यां का थे पकड़या छै सो हमारे पास लेता आयो जहन जाबता सु वासु अहवाल धाड़यां का आछी तरै सु पाय । जासी सु ढील ना करीजो जरूर आजो । चैत्र सुदी १५ सं. १९०४+

विलियम फास्टर बहादुर के
अंग्रेजी में हस्ताक्षर

+ अगले अंको में शा. माणिकचंदजी लालचंदजी का जीवन चित्रण प्रकाशित करने की भावना है ।



१ लालचंदजी, हुकुमचंदजी के दत्तक गये ।

२ पूनमचंदजी, फतेहचंदजी के दत्तक गये ।

३ जयचंदलालजी, उत्तमचंदजी के दत्तक गये ।

+ आपका जीवन चरित्र इसी पत्र के अगले अंको में प्रकाशित करने की भावना है ।

:- यह वंश वृक्ष मुझे शाहजी के वंशधर शाह सेंसकरणजी को कृपा से प्राप्त हुआ है ।

[पृष्ठ ६९ से चालु]

पिता	सिद्धार्थ राजा	शुद्धोदन
सिद्धान्त	स्याद्वाद	क्षणिकवाद
जन्म	इ. स. पूर्व ५९९	इ. स. पूर्व ६०१
निर्वाण	इ. स. पूर्व ५२७	इ. स. पूर्व ५२१

इससे भगवान महावीर और बुद्धको तथा जैनधर्म एवं बौद्धधर्म को एक माननेवालों की भ्रान्ति दूर हो जायगी और जैनधर्म को प्राचीन एवं स्वतंत्र समझने में किसी प्रकार की आपत्ति नहीं आवेगी, क्योंकि वेद और पुराणों के समय भी जैनधर्म का काफी प्रचार था इस बात को वेद और पुराण साबित कर रहे हैं । लेख बढ़ जाने के भय से वे प्रमाण यहां उद्धृत नहीं किये जाते हैं ! यदि किसीको देखना हो तो मेरी लिखी " जैन जाति महोदय" नामक पुस्तक को देखे । इस लेख लिखने में मेरा लक्षविन्दु उन भ्रांतात्माओं का भ्रम मिटाने का ही है जोकि जैनधर्म और बौद्धधर्म को या भगवान महावीर और महात्मा बुद्ध को एक बतलाते हैं । अतः मेरे इस लेख से प्रत्येक व्यक्ति जैनधर्म को स्वतंत्र एवं प्राचीन ही मानेगा ।

બાલાપુર ત્યાં નિર્માણ થયેલ તથા લખાયેલ સાહિત્ય

લેખક:--મુનિરાજ શ્રી કાંતિસાગરજી. નાગપુર.

(ગતાંકથી ચાલુ)

ગયા અંકમાં આપણે બાલાપુરમાં બનેલ ઐતિહાસિક ખાસ ખાસ ઘટનાઓ તપાસી. હવે આ અંકમાં આપણે બાલાપુરમાં જે સાહિત્યનું નિર્માણ થયું તેમજ જે સાહિત્ય લખાયું તે સંબંધી જે ઉલ્લેખો મળે છે તે જોઈશું.

બાલાપુરમાં નિર્માણ થયેલ જૈન સાહિત્ય

(૧) બાલાપુરમાં સંવત ૧૬૭૭ ભાદરવા સુદ ૮ મંગલવારે લૌકાગચ્છીય જીવરાજે એક સ્તવન રચ્યું :

“ સંવત સોલસી તોતેરા વરણિ, ભાદ્રવા સુદી આઠમસારએ,
મંગલવારે સ્તવન કીધું, બાલાપુર મોઝાર રે;
લલ ભાવ આણી ભવતી જાણી, તવન લણે જે એકમના,
કરનેડી મુનિ જીવરાજ ખોલે, કાજ સરસે તેહનાં. ”

ઉક્ત મુનિના અન્ય જે સ્તવનો મારા સંગ્રહમાં છે તેમાં એ સ્તવનોમાં સંવત અને ગામનું નામ સ્વયંવેદ હોવાથી ઐતિહાસિક દષ્ટિએ મહત્વનાં હોવાથી તેની નોંધ અહીં ટાંકી છું.

૧૬૧૯ વિજયાદસમીને સોમવારે ૧બહાદરપુરમાં રઘુનાથસ્વામીનું સ્તવન બનાવ્યું તથા ૧૬૭૨ શ્રાવણ સુદ ૫ વાવેલમાં આદિનાથ સ્વામીનું સ્તવન બનાવ્યું અને ૧૬૭૫ આસો સુદ ૧૦ શુક્રવારે ૨જેતપુર (કાકીઆવાડ) માં મહાવીર સ્વામીનું સ્તવન નિર્માણ કર્યું.

(૨) બાલાપુરના સંઘની વિનંતીથી રવિમુનિએ સંવત ૧૭૮૧ માં ગુરુભાસની રચના કરી. આની મૂળ પ્રત મારા સંગ્રહમાં છે—

સંવત સતરશશિ વસુ સૂમધરે, રવિમુનિ કહઈ ઉદલાસ,

બાલાપુરની રે સંઘની, વીનતીઈ કીધી ભાસ રે ॥ ૮ ॥

(૩) ઉક્ત રવિમુનિએ લૌકાગચ્છીય શ્રી. કેશવજીનો ભાસ બાલાપુરમાં બનાવ્યો હતો. તેમાં રચના સંવત આપેલ નથી. આ ભાસ મારા સંગ્રહમાં છે. એ અંધના અંતમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે—

શ્રી બાલાપુર મનરંગ તો રવિમુનિ ભાસ બનાઈ સાધુ. ૧૧.

“ ઇતિ ભાસ સંપૂર્ણ લિખતં ઝૂળિ રવજી. સંવત ૧૮૧૮ વર્ષે સા. અમરસી પુત્ર સા. અખયરાજ સા. વિજયરાજ. પઠનાર્થમ્ બાલાપુરે ”

લૌકાગચ્છીય અન્ય સાહિત્ય વિપુલ પ્રમાણમાં મારા સંગ્રહમાં છે. તે કવિઓમાં જીવરાજ તેજસિંગ મુખ્ય છે. તેની નોંધ નિષ્પંધ લાંબો થઈ જવાના બચથી આપી શકતો નથી. એ તો સ્વતંત્ર નિષ્પંધ જ માગી લે છે.

૧ આ બહાદરપુરનો સં. ૧૫૩૦ નો લેખ શ્રીનાથજીના સંગ્રહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૧૫) માં મળે છે.

૨ જેતપુરના લેખો શ્રીનાથજીના સંગ્રહમાં (ભા. ૨ પૃ. ૬૬) સં. ૧૫૨૩, તથા બુદ્ધિસાગર (ભા. ૧ પૃ. ૧૪) ના સંગ્રહમાં ૧૫૨૪નો તથા ઉક્ત સંગ્રહમાં (ભા. ૨ પૃ. ૨૬૫) ૧૫૨૬, તથા ૧૫૭૬ (પૃ. ૨૨૬)ના લેખો મળે છે. આ ગામ કાકીઆવાડમાં ભાદર નદીના કિનારા પર જેતલસર પાસે આવેલ છે.

[૭૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૬]

ઉપરોક્ત ત્રણે કૃતિઓ લૌકાગચ્છીય મુનિઓએ નિર્માણ કરેલી છે. વિ. સં. ૧૫૦૮ માં લૌકાશાહે પ્રતિમા ઉત્થાપી નવો મત ઉપસ્થિત કર્યો માટે લૌકામત કહેવાય છે. ચૌરાસી ગચ્છોમાં લૌકાગચ્છ કોઈ છે જ નહિ પણ લૌકામત છે. તે સમયમાં લૌકામત તરીકે જ તેની ખ્યાતિ હતી એમ હર્ષસાગરના શિષ્ય રાજસાગરે (૧૬૫૦ પહેલાં) બનાવેલ “લુકામતની સાખ્યાય” પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. મૂળ પ્રત મારા સંગ્રહમાં છે. (વિ. જૂઓ “શ્રીમાન લૌકાશાહ”)

બાલાપુરમાં લખાયેલ જૈન સાહિત્ય

(૧) ઋષિદત્તા રાસ કર્તા-જયવંતસૂરિ વડગચ્છીય ૧૭૩૮. એ ત્રયની પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે :

इति श्री ऋषिदत्तारास ढाल ३ सम्पूर्ण शुभं भवतु आसो शुदी ५ गुरुवार संवत १७३८ वरिषे बालापुर मध्ये लिखितं अमीचंद सा लखी आप्यो. आर्या जीवी तसू सीषणी आर्या हसा बालापुर मध्ये ॥ छ ॥ छ ॥

(૨) શાલિભદ્ર ચઉપર્ષ-કર્તા મતિસાર (ખરતરગચ્છ) લખ્યા સં. ૧૭૪૪. પુષ્પિકા: સંવત ૧૭૪૪ માદ્રવા સુદિ ૧૩ દિને લિખિતં પૂજ્ય પંડિત સિરોમણી નિરમલ ગાત્રપૂજ્ય ઋષિ ૫ વામાજી તત્ શિષ્ય ઋષિ મનોહર વજા પાઠનાર્થ સાહ અલાય તપ્તુત્ર સા. ધનપાલ વાચનાર્થ બાલાપુર ગ્રામે શુભં ભવતુ શુભં મૂયાત્”

(૩) છૂટક સ્તવનો-કર્તા પ્રીતિવિમળ (તપગચ્છ). લખ્યા સંવત ૧૭૪૯. પુષ્પિકા: સંવત ૧૭૫૧ મૃગશિર વદિ ૮ મ્યાં તિથૌ સોમે સકલ પંડિતોત્તમ પંડિત શ્રી ૫ અનંતવિમલ ગણિ ત. શિષ્ય માનવિમલ ગણિ ત. શિ. પં. કેસરવિમલ ગણિ ત. શિષ્ય ભોજવિમલ ગણિ ત. શિષ્ય પંડિત શ્રીરુચિ ગણિ તત્ શિષ્ય ઈસર (ઈશ્વર) વિમલેન લિપિકૃતં સુ. શ્રાવિકા પૂજ્યપ્રભાવિકા દેવગુરુમત્કારિકા દ્વાદશવ્રત-ધારિકા અનેક ઓપમાંઓ (યો) ગ્ય કુંઅરવાઈ વાચનાર્થ લેખક પાઠક્યો: ચિરં જીયત્ બાલાપુરે

(૪) બ્રહ્મચર્યનિવવાડસ્વાધ્યાય-કર્તા જિનહર્ષ (ખરતરગચ્છ) સં. ૧૭૭૪ પુષ્પિકા- સંવત ૧૭૭૪ વર્ષે મહાવદિ ૧૧ બુધે બાલાપુર ગ્રામે લિખીતં સૂક્ષ્મા વાચનાર્થ સા. લાલદાસ શ્રીરસ્તુ “કલ્યાણમસ્તુ”

(૫) શ્રીપ્રિયભેલકતીથપ્રત્યોધસિહલસુત ચઉપર્ષ, કર્તા સમયસુંદર (ખરતરગચ્છ) ૧૭૮૪. પુષ્પિકા.

સંવત ૧૭૮૪ વર્ષે શ્રાવણ સુદિ ૨ રવૌ દિને લિખીતં ઋષિ હરજી ઋષિ સૂક્ષ્મા બાલાપુર ગ્રામે સુશ્રાવક પૂજ્યપ્રભાવક સાહ જયરાજ તત્પુત્ર સાહ મીઠાજી પઠનાર્થ શુભં ભવતુ કલ્યાણમસ્તુ-

(૬) વૃદ્ધશાંતિ ૧૭૯૬ પુષ્પિકા-

સંવત ૧૭૯૬ વર્ષે આશ્વિન માસ શુકલ પક્ષે સપ્તમી શુક્રવાસરે સકલપંડિત શિરોમણિ ॥ પૂજ્યઋષિ શ્રી ૫ સુખાજી ચિરંજીવી તસ્ય શિષ્ય લિપિકૃતં મુનિ ભાગચંદ ॥ પઠનાર્થ સકલસંઘશિરોમણિ સંઘનાયક સા. શ્રી ૫ બાબૂજી શુભં ભવતુ બાલાપુરે ॥

(૭) વિચાર ચૌસઠી, કર્તા-નન્નસૂરિ (કારંટ ગચ્છ), ૧૭૯૬. પુષ્પિકા:

અંક ૨]

બાલાપુર

[૭૫]

લઃ ॥ પૂજ્યઋષિ શ્રી ૫ સૂઝાજી ચિરંજીવી તત્શિષ્ય લપિકૃતં મુનિ ભાગચંદ ॥
સા. વાલુજી દેવરાજ શુભં વાલાપુરે ॥

(૮) અષ્ટતવીર્ય જિન સ્તવન, કર્તા યશોવિજયજી (તપગચ્છ) ૧૭૯૭ પુષ્પિકા.

સંવત ૧૭૯૭ ભાદ્રવા શુદિ ૧૦ રવૌ લિખિત ઋષિનાનગ વાલાપુર મધ્યે ॥

(૯) જિન ચૌવીસી, કર્તા માનવિજયજી (તપાગચ્છ) ૧૭૯૭. પુષ્પિકા.

લિખિતં પૂજ્ય ઋષિ શ્રી ૫. દેવચંદજી લિ. નાનગ સંવત ૧૭૯૭ વર્ષે શ્રાવણ
શુદિ ૧૫ રવૌ વાલાપુર નગરે

ઉપરની બન્ને પ્રતો એક જ વ્યક્તિના હાથે લખેલ છે.

(૧૦) દાનશીલતપ ભાવના સંવાદ. કર્તા સમયસુંદર (ખરતરગચ્છ) ૧૭૯૯ પુષ્પિકા.

સંવત ૧૭૯૯ વર્ષે આષાઢ વદિ ૧૪ વાર ભોમે (મંગલે) શ્રી વાલાપુર નગરે
લિખિતં પૂજ્ય ઋષિ જસરાજજી ત. શિષ્યઋષિ પૂજ્ય પ. શ્રી. દેવચંદજી તત્ સેવક
નાનજી લિપિકૃતં પઠનાર્થ વાહ લાલકુંઠર (પઠનાર્થ) શુભં ભવતુ

આની એક સચિત્ર પ્રત મારા સંગ્રહમાં છે.

(૧૧) શોભનસ્તુતિ. કર્તા શોભનમુનિ, ૧૮૮૦. પુષ્પિકા.

સંવત ૧૮૮૦ વર્ષે આસોજ વદિ ૪ ગુરૂવારે સમ્પૂર્ણ વાલાપુરે દક્ષિણ (૧વાર)
દેશે અમૃતવિજે. લિ. ગોડીજી પ્રસાદાત્

(૧૨) રાત્રિભોજનરાસ. કર્તા ધર્મસમુદ્ર (ખરતરગચ્છ) ૧૮૮૪. પુષ્પિકા.

સંવત ૧૮૮૪ પ્રવર્તમાને પોષ માસે કૃષ્ણપક્ષે દ્વાદશી શનીવાસરે પં. સુખવિ-
જયજી લિપિકૃતં વાલાપુર નગરાત્ (?) ચિરંજીવી વાઈ લાલકુંઠર પઠનાર્થ.

(૧૩) અરણિકમુનિરાસ. કર્તા મહિમાસાગર ૧૮૮૪. પુષ્પિકા.

મહામાહોપાધ્યાય ભાવવિજયગણિ તત્પટ્ટાલંકાર સકલશિરોમણિ પં. શ્રી લાલ-
વિજયગણિ. તત્શિષ્ય પં. માનવિજયગણિ. તત્શિષ્ય ચરણરજ સુખવિજય ગણિ,
વાલાપુરનગર વાસ્તવ્યઃ ॥

‘ પ્રસ્તુત હસ્ત પ્રતમાં ૭ રાસ છે તેની સૂચિ પ્રતાન્તે આપી છે. યદ્યપિ આ ઉપ-
રની પ્રતમાં લખ્યા સંવત સૂચ્યો નથી પણ ૧૨ મા નંબરની પ્રતના એક જ સરખા અક્ષરો
હોવાથી અત્રે નોંધવામાં આવી છે. રાસનાં નામ આ પ્રમાણે છે.

“ પ્રથમ દાનશીલરો રાસ, (૧૩ પત્ર) રાત્રિભોજન રાસ (૧૩-૨૨) અંજનાનો
રાસ (૨૨-૪૭) શાંખપ્રદ્યુમ્ન રાસ (૪૭-૮૫) રતનકુમારનો રાસ (૮૫-૧૦૮) યુલભદ્રનો
રાસ (૧૦૮-૧૩૦) એ સર્વ રાસ સાત ગણુવા.

સંવત ૧૮૮૪ પ્રવર્તમાને માસોત્તમમાસે શુકલ પક્ષે ફાલ્ગુણ માસે રવિવારે
પૂર્ણ..., શ્રીરસ્તુ કલ્યાણમસ્તુ ઇતિ મંગલં ॥ વાહ લાલકુંઠરે પુસ્તિકા લખાવી,
વાલાપુર મધ્યે ”

(૧૪) શાંભિભદ્રચરિત્ર (જૂની ગૂજરાતી ભાષામાં). ૧૮૮૫. પુષ્પિકા:-

સંવત ૧૮૮૫ ના વર્ષે મિતિ ફાલ્ગુણ વદિ ૩૦ દિને સમ્પૂર્ણ લિખિતં અમૃત-
વિજયે વાલાપુર મધ્યે. શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથજી પ્રસાદાત્ આત્માર્થે લખ્યું છે. ”

(૧૫) શિવગ્રંથોદ્ધ સટિક-કર્તા કાશીવિશ્વનાથ ભટ્ટાચાર્ય, ૧૮૮૬. પુષ્પિકા.

[७६]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष ६]

संवत् १८८६ मिति आ. शु. ५ लिखितं बालापुर मध्ये श्री जगत अंबाजी प्रसादात् गुरुजी अमृतविजेजी पठनार्थं श्रीरस्तु रामजी ज्योतिषी”

(१६) नवतरव प्रकरेषु (आ प्रतना अक्षर सुंदर छे) गणसारमुनि. १८८७. पुष्पिका

संवत् १८८७ वर्षे पोप वदि ८ गुरौ लिखितं ऋषि धनजी सिवचंदजी श्रीबालापुर नगरे बराड देशे, पहनी लखावणी खरी आपे ते खरो छे. मैनात खरी करावी ज्ञानबुझने न आपे ते धर्मठग जाणवा ॥ इति भावार्थ-

(१७) भद्रावीर स्तवन. कर्ता उदयरत्न (तपगच्छ) १८८७. पुष्पिका.

संवत् १८८७ ना वरसे महा सुद १५ आदितवारे बालापुरे अमृतविजे लख्युं छे.

(१८) यदशानेनो रास कर्ता मोहनविजय (तपगच्छ) १८६१ पुष्पिका.

संवत् १८९१ वरसे वैशाख शुदि २ बुधवारे लखी दक्षणदेश मध्ये बराडदेशे. गाम बालापुर मध्ये श्री गोडीपार्श्वनाथजी प्रसादात् भट्टारकथी १०८ विजयप्रभसूरि तस्य शिष्यमुनि सुमवियेजी (?विजयजी) तस्य शिष्य गजविजेजी, तस्य शिष्य रूप विजयजी, तस्य शिष्य हेमविजयजी, तेहनो दास मुनि अमृतविजयजी, आत्मार्थ पुस्तिका लखी छे “ जे वांचे तेहने पुन्य ”

(१९) दीक्षावती सुभतिविलास रास, कर्ता उदयरत्न (तपगच्छ) १८६८ पुष्पिका.

संवत् १८९८ ना वर्षे फागुण मासे बुधवासरे ली. मुनि अमृतविजेजी दक्षणदेश मध्ये बराडदेशे गाम बालापुर मध्ये श्री (गोडी) पार्श्वनाथ प्रसादात् ए पोथी आत्मार्थे लखी छे.

(२०) यौगोदी दीक्षावती विडम्भ रास, अलयसोम. (प. ग.) १८६८ पुष्पिका.

संवत् १८९८ ना वर्षे चैत्र मासे कृष्णपक्षे लिखितं मुनि अमृतविजय, श्रीरस्तु ”

(२१) द्विवाणीकदय रथो, कर्ता जिनसुंदरसूर (तपगच्छ) १९००. पुष्पिका.

संवत् १९०० वरसे मीती (? मिति) वैशाख शुद ११ बुधवारे ली. मुनि अमृतविजय आत्मार्थे, श्रीगोडीपार्श्वनाथ प्रसादात् दक्षणदेशे बराडदेशे गाम बालापुर मध्ये लख्युं छइं जयणाइ वांचजो. (अन्य अक्षरोवळे) प्रत पं. तिलोकसौभाग्यजी वाचनार्थे तपगच्छके आदेसी. उदेपुर चोमासो टा. ३.

(२२) कनककठीआशना रास. कर्ता मानविजय (तपगच्छ) १९००. पुष्पिका.

संवत् १९०० ना वर्षे मगशीर मासे कृष्णपक्षे तिथी १० थावर वारे (?शनिवारे) दक्षण बराडदेशे. गाम बालापुरमें गोडीपार्श्वनाथ प्रसादे ली. मुनि अमृतविजे.”

(२३) विडम्भ आपडाथोरनी वात आ कथानी लापा रावस्था ॥ छे. १९०३. पुष्पिका.

संवत् १९०३ ना वरसे वैशाख वदि ३ गुरुवारे लिखितं. मुनि अमृतविजेजी आत्मार्थे

(२४) हुंजराज वच्छराजना रास कर्ता समयसुंदर (भरत) १९११ पुष्पिका.

संवत् १९११ वरसे चैत्र शुद १५ गुरुवासरे लि. मुनि, आत्मार्थे,

आ सिवाय पणु अमृतविजयजना दाथना लभेला पानाओ त्यां घणु पडेला छे. उपरनी पुष्पिकाओ उपरथी स्पष्ट जणुआ आवे छे के आत्रापुरमां पूर्वना कालमां जैनोनी वस्ती विशेष प्रमाणमां हती. तथा साहित्यनी पणु सारामां सारी सेवा त्यांना जैनोओ अर्पणी हती. (याधु)

તિલકમંજરી

[મહાકવિ ધનપાલકૃત એક ગ્રંથનો ટૂંક પરિચય]

લેખક--સુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી

આર્યાવર્તના ઇતિહાસમાં સરસ્વતીના ઉત્કર્ષના જે જે યુગો નોંધાયા છે તેમાં માલવ-પતિ મહારાજ ભોજનો યુગ પણ એક મુખ્ય યુગ ગણાય છે. તે સમયે અનેક વિદ્વાનોએ સરસ્વતીની શોભા વધારી હતી. તે કાળમાં રચાયેલ અનેક ગ્રંથો આજે ભારતીય સાહિત્યમાં અહમ્મદીય રત્ન જેવા ગણાય છે. મહારાજ ભોજ સ્વયં મહાવિદ્વાન હતા અને અનેક વિદ્વાનોને તેઓ અશ્રય આપતા હતા. આ રાજ્યાશ્રયના પરિણામે જ તે કાળની સરસ્વતી-પૂજા ઇતિહાસમાં અમર ધર્મ ગઈ છે.

મહારાજ ભોજની રાજસભાના જે પંડિતો રત્નસમાન લેખાતા તેમાં પરમાર્હત મહાકવિ ધનપાળ પણ એક હતા. મહારાજનો તેમના ઉપર પૂરો સદ્ભાવ હતો અને તેમની પ્રેરણાથી જ મહાકવિ ધનપાળે અનેક ગ્રંથોની રચના કરી હતી.

સંસ્કૃત ગદ્ય સાહિત્યમાં મહાકવિ આણુની કાદંબરીની હરોળમાં બેસી શકે એવી કોઈ કૃતિનું નામ લઈ શકાય તો તે મહાકવિ ધનપાળની તિલકમંજરી. આ ગ્રંથની રચનામાં મહારાજ ભોજની પ્રેરણાએ ઘણો ભાગ ભજવ્યો છે એમ એ ગ્રંથરચનાનો ઇતિહાસ તપાસતાં લાગ્યા વગર નથી રહેતું.

આ ટૂંકા લેખમાં એ તિલકમંજરી સંબંધી કંઈક વિચાર કરીશું.

કથાનું મૂળ

સૌથી પહેલાં એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે કવિ ધનપાલે આ કથાનું મૂળ શામાંથી લીધું? શું પોતાની મતિકદ્વપનાથી એ કથા ગોઠવી કડાડી? અથવા તો અન્ય ગ્રંથોમાંથી તેને ઉદ્ધરિત કરી? આ બાબતમાં કવિ સ્વયં તિલકમંજરીના મંગલાચરણમાં ૫૦ મા શ્લોકની અન્દર જણાવે છે—“જિનાગમોક્તાઃ”^૧ અર્થાત્—“જિનેશ્વર ભગવંતના સિદ્ધાંતમાં પ્રતિપાદન કરેલી કથા સાંભળવાની અભિલાષાવાળા રાજા ભોજને વિનોદ આપવા અદ્ભુત રસવાળી આ કથા રચી.” આથી આપણને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે કવિ ધનપાલે પોતાની મતિકદ્વપનાથી નહીં પણ જિનેશ્વર ભગવંતે પ્રતિપાદન કરેલા તત્ત્વજ્ઞાનને અવલંબીને આ કથા રચી.

ગ્રંથના મંગલાચરણના શ્લોકો

ગ્રંથનું મંગલાચરણ કવિએ ઘણા જ વિસ્તારપૂર્વક કર્યું છે. જુદા જુદા જાંઠોમાં નાના મોટા એકંદર ૫૩ શ્લોકોમાં અહોભો ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કર્યો છે. જેનું કંઈક પ્ચાન નીચે પ્રમાણે છે.

૧—આ બાબતમાં “તિલકમંજરી કથા સારાંશ”માં પં. પ્રજ્ઞાસ બેચરદાસ જણાવે છે—“આ સ્થળે જિનાગમોક્તવ્ય” નો શો અર્થ કરવો? જિનાગમમાં કહેલી કે જિનાગમમાં કહેલા તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે (જેન શૈલીથી) બનાવેલી? પહેલો અર્થ લેવાનું આપણી પાસે હાલ કંઈ પ્રમાણ જણાવું નથી. બેદે બીજો અર્થ લેવો વધારે ઠીક લાગે છે.”

[૭૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૬]

સુંદર રચના, સરલ શબ્દ, ગંભીર અર્થ યુક્ત આ મંગલાચરણનો પ્રારંભક “ સવઃ પાતુ જિનઃ ” એ શ્લોકથી કર્યો છે. અનં દ્વિતીય શ્લોક સુધી સામાન્ય જિનની સ્તુતિ કરી છે. પછીના ત્રણ શ્લોકમાં વર્તમાન કાલિન પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી. આદીશ્વર ભગવંતની, અને છઠા શ્લોકમાં ચરમ તીર્થંકર શ્રી. મહાવીર ભગવંતની સ્તુતિ કરી છે. સાતમા શ્લોકમાં શ્રુતદેવી-સરસ્વતીની સ્તુતિ છે. ત્યારપછી આઠમા શ્લોકથી અઠારમા શ્લોક સુધી સુકવિઓની પ્રશંસા, ખલ પુરુષોની નિંદા, સુકાવ્યનું સંકીર્તન અને કૃતિસત કાવ્યનું દોષોદ્ધાટન કરવામાં આવેલ છે.

૧૯ મા શ્લોકમાં પ્રભુ મહાવીરના પ્રથમ ગણધર “ ત્રિપદી ” (ઉપન્નેહ વા વિગમેહ વા ખુવેહ વા)ના ધારક શ્રી. ઈન્દ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી)ની સ્તુતિ કરી છે. ત્યારપછી સ્વમતમાં તથા પરમતમાં થઈ ગયેલા મહાકવિઓની તથા તેમની કૃતિઓની કથાકારે ઘણી જ પ્રશંસા કરી છે. ૨૦ મા શ્લોકમાં આદિ કવિ તથા રામાયણ અને મહાભારતના રચયિતા વાલ્મીકિ અને વેદવ્યાસને વંદન કરવામાં આવેલ છે.

૨૧ મા શ્લોકમાં શ્રી ગુણાટય કવિની “ વૃહત્કથા ”ની પ્રશંસા કરી છે. ૨૨ મા શ્લોકમાં શ્રી. પ્રવરસેનના “ સેતુવંધ ” મહાકાવ્યની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. ૨૩ મા શ્લોકમાં શ્રીમાન્ પાર્શ્વપતાચાર્યકૃત “ તરંગવતી ” કથાને વર્ણવેલી છે. ૨૪ મા શ્લોકમાં જીવદેવસૂરિના પ્રાકૃત પ્રખ્યાતની પ્રશંસા કરી છે. ૨૫ મા શ્લોકમાં આસનવર્તી કવિ કાલિદાસની, ૨૬-૨૭ મા શ્લોકમાં બાણકવિ અને તેના પુત્ર પુલિંદની, ૨૮ મા શ્લોકમાં માઘકવિ અને ભારવિની પ્રશંસા છે. ૨૯ મા શ્લોકમાં શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિકૃત “ સમરાદિત્ય ” ચારિત્રની પ્રશંસા છે. ૩૦ મા શ્લોકમાં ભવભૂતિની ભારતિને ઘણી જ ખુખીથી વર્ણવેલી છે.

૩૧ મા શ્લોકમાં વાકૂપતિરાજના “ ગૌડવધ ”ની પ્રશંસા છે. ૩૨ મા શ્લોકમાં શ્વેતાંબરશિરોમણિ શ્રીમદ્ અપભટ્ટી-ભદ્રકીર્તિસૂરિકૃત “ તારાગણ ” નામના કાવ્યનું સંકીર્તન છે. ૩૩ મા શ્લોકમાં યાયાવર રાજશેખર કવિની વાણીને વખાણી છે. ૩૪ મા શ્લોકમાં સ્વગુરુ શ્રી. મહેન્દ્રસૂરિની સ્તુતિ કરી છે. ૩૫ મા શ્લોકમાં રૂદ્રકવિની “ ત્રૈલોક્યસુંદરી ”ની તથા ૩૬ મા શ્લોકમાં રૂદ્ર કવિના પુત્ર દુર્લભરાજની “ સૂકિત્યો ”ની પ્રશંસા કરેલી છે. આદિ કવિ ૩૭ મા શ્લોકમાં કહે છે કે-કોષ વાણીમાં, કોષ માત્ર કથારસમાં અને કોષ પ્રસાદાદિ ગુણોમાં ચડે છે, પણ ત્રણે ગુણો જેનામાં હોય તેઓને તો ધન્ય છે. ૩૮ મા શ્લોકમાં શ્રી. અર્જુનદગિરિ (આશુ પર્વત)નું વર્ણન છે. ૩૯ મા શ્લોકમાં શ્રી પરમાર ભૂપાલનું, ૪૦ મા શ્લોકમાં શ્રી. વૈરસિંહનું, ૪૧ મા શ્લોકમાં શ્રી. સ્ત્રીયકનું, અને ૪૨ મા શ્લોકમાં શ્રી. વાકૂપતિ ભૂપતિનું વર્ણન છે. ત્યારબાદ ૪૩ મા શ્લોકથી માંડી ૪૯ મા શ્લોક સુધી મહારાજ ભોજનું કવિએ ખૂબખૂબ વર્ણન કરેલું છે. ૫૦ મા શ્લોકમાં પ્રરતુત કથાની ઉત્પત્તિનું વર્ણન છે. ૫૧ અને ૫૨ મા શ્લોકમાં કવિએ પોતાના પિતામહ (દેવર્ષિ નામના) અને પીતા (સર્વદેવ)ની પ્રશંસા પૂર્વક સ્વર્ણનું કીર્તન, પોતાના નિવાસસ્થાન વગેરેનું વર્ણન કરેલું છે. અને છેલ્લા ૫૩ મા શ્લોકમાં આ કથાના કર્તા (પરમાહત મહાકવિ ધનપાલ) કોણ છે તે સૂચવેલ છે.

આ પ્રમાણે ૫૩ શ્લોકના બહોળા મંગલાચરણ પૂર્વક પીઠીકા પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. તિલકમંજરીના મંગલાચરણરૂપે રચાયેલા આ ૫૩ શ્લોકોનું કાવ્ય કે સાહિત્યના દૃષ્ટિએ જે મહત્ત્વ છે તે તો છે જ પણ તેનું અરેખરું મહત્ત્વ તો તેની અતિહાસિક ઉપયોગિતાનું છે. એ મંગલાચરણ ઉપરયા ધનપાલની પૂર્વના અનેક કવિઓ અને તેમથી અનેક રચના-

અંક ૨]

તિલકમંજરી

[૭૯]

ઓનાં નામનો એક સામટો ઉલ્લેખ આપણને મળી જાય છે. સૌથી વિશેષ ખૂબીની વાત તો એ છે કે આ નામોનો ઉલ્લેખ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારની સાંપ્રદાયિકતા કે એક પક્ષતાનો જરા પણ આશ્રય લીધા વગર કેવળ એક સાચા સરસ્વતી ઉપાસકને જાણે તે રીતે જૈન-જૈનેતર દરેક વિદ્વાન અને તેમની કૃતિનો, લેશ પણ સંકોચ અનુભવ્યા વગર ઉલ્લેખ કર્યો છે. કવિની આ મહત્તા ખરેખર અભિનંદનીય છે.

આટલા લાંબા અને અર્થપૂર્ણ મંગલાચરણ પછી “ અસ્તિ રમ્યતાનિરસ્તસકલ-સુરલોકા ” ઇત્યાદિ વાક્યથી ગદ્યમય કથાનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે. વચમાં વચમાં કવિએ ચમત્કારિ એવા પદ્ય શ્લોકો પણ મૂકેલા છે અને છેવટે કથાકારે “ આનંદ ” “ આનંદ ” “ આનંદ ”ની ઉદ્ઘોષણા પૂર્વક કથાની પૂર્ણતા કરી છે.

પ્રાચીન પ્રત

તિલકમંજરીની તાડપત્રની પ્રાચીન પ્રત સં. ૧૧૩૦ માં લખાયેલી જ્ઞેસલમેર ભંડારમાં છે (જ્ઞે. પૃ. ૪)

“ જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ [વિ ૩; પ્ર૦ ૧] પૃ. ૨૦૪

તિલકમંજરી પર સંસ્કૃત ટિપ્પણ તથા ટીકાઓ

તિલકમંજરી પર પૂર્ણતલગચ્છીય શ્રી. શાંતિસુરિવિરચિત એક લઘુ ટિપ્પણ મળે છે. આ ટિપ્પણ દુર્મોઘ સ્થળોનું સારું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે, અને તે ધણું જ ઉપયોગી છે. તેની પ્રતો અમદાવાદ તથા પાટણના ભંડારોમાં મળી આવે છે.

—“ તિલકમંજરી કથા સારાંશ ”માંથી પૃ. ૪૦

પદ્મસાગરગણિકૃત એક વિસ્તૃત ટીકા પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. લગભગ આઠ કે નવ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ ગ્રંથ છે. કંઈક અશુદ્ધ વધારે જણાય છે. તેની મૂળ પ્રતિ શ્રી. હંસ-વિજયજી મહારાજ પાસે છે અને ઉતારો અમારી પાસે છે. એવું માનવામાં આવે છે કે આ ટીકા કરતાં ઉપરનું ટિપ્પણ વધારે વજનવાળું છે.

—“ તિલકમંજરી કથા સારાંશ ” પૃ. ૪૧

પૂજ્યપાદ પ્રચુરરાજ શ્રીમદ્ વિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે તિલકમંજરી ઉપર “ પરાગ ” નામની સંસ્કૃત ટીકા લખેલી છે, જેનો અમુક ભાગ અમદાવાદવાળા શેઠ શ્રી. માણેકલાલ મનસુખભાઈ તરફથી બહાર પડેલ છે. હજુ સુધી સંપૂર્ણ બહાર પડેલ નથી. સંપૂર્ણ તૈયાર છે. થોડા સમયમાં તે પણ બહાર પડશે. આ ટીકાનું લગભગ પ્રમાણુ ૨૦૦૦૦ ઉપરાંત પહેાંચે એટલું છે.

તિલકમંજરીના સારસંચાહક

(૧) દિગંબર પંડિત ધનપાલકૃત તિલકમંજરી કથાસાર.

(૨) શ્વેતાંબર પંડિત લક્ષ્મીધરકૃત તિલકમંજરી કથાસાર.

(૩) પદ્મસાગર ગણિકૃત તિલકમંજરી કથાસાર.

(૪) શ્રીરંગમાં છપાયેલ તિલકમંજરી (સંક્ષેપ)

આમાંનો પહેલો સાર ૧૨૬૧ માં કાર્તિક માસમાં બન્યો છે. એના કરતાં ધનપાળ પદ્મપાળ જ્ઞાતિના અને અણહિલપુર પાટણના વતની દિગંબર જૈન વર્ણિક છે. મૂળ તિલકમંજરીકાર કવિ ધનપાળ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયને માન આપનાર છે. સારકર્તા ધનપાળ દિગંબર છતાં સાર રચવા માટે તૈયાર થયા તેમાં કવિ ધનપાળની આકર્ષક શક્તિ પ્રગટ થાય છે. આ સારની રચના બીજા નંબરના સાર કરતાં કેટલેક અંશે ઉત્તમ છે. તેમાં પ્રકરણો પાડેલા છે. (આત્માનંદ પ્રકાશ ૧૯૭૨ માધ.)

[૮૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૬]

નંબર બીજો—આ સાર શ્વેતાંબર પંડિત લક્ષ્મીધરે ૧૨૮૧ માં રચ્યો છે. આ ગ્રંથ આ સંસ્થા તરફથી છપાઈ બહાર પડી ચૂક્યો છે. તે વાંચવાથી જ તેની હકીકત વાચકો જાણી શકશે એટલે અહીં તેની સમાલોચના આપી નથી.

નંબર ત્રીજો—આ સાર પૂનામાં ડૉક્ટર કૉલેજના ભંડારમાં કે ભાંડારકરના ગ્રંથ સંગ્રહાલયમાં પ્રાપ્ય છે.

નંબર ચોથો—મદ્રાસ પાસે આવેલ શ્રીરંગમાં વાણીવિલાસ પ્રેસમાં છપાયેલ તિલક-મંજરી છે. પ્રથમ તો અભિનવ વાણુ કૃષ્ણમાચાર્યના આધિપત્ય અને તંત્રીપણા નીચે નીકળતાં “ સહૃદયા ” માસિકમાં ક્રમશઃ પ્રગટ થતી હતી અને પાછળથી અખંડ પુસ્તકાકારે પણ બે રૂપિયાની કિંમતે મળતી હતી. આમાં તિલકમંજરી ગ્રંથ અક્ષરે અક્ષર લેવામાં નથી આવ્યો, પણ કેટલાંક વર્ણુના છોડી દઈ કથા ભાગ સંસ્કૃત એનાએ શબ્દોમાં ગદ્ય બદલ લીધેલ છે. જેમને જરૂર હોય તેઓએ તે સ્થળે તપાસ કરાવવી.

“ તિલકમંજરી કથા સારાંશ ” પૃ. ૪૧-૪૨

તિલકમંજરીના ભાષાના લેખકો—

“ તિલકમંજરી કથા સારાંશ અથવા સુકૃત સંયોગ ” લેખક પંડિત પ્રભુદાસ ખેચરદાસ પારેખ.

“ શ્રી. તિલકમંજરી પદ્યાનુવાદ ” લેખક ‘ મનોનંદન ’ (ભગવાનદાસ મનસુખભાઈ) તે “ શ્રી. જૈન ધર્મ પ્રકાશ ” છાપામાં છપાયેલ છે. તે સંપૂર્ણ છપાયેલ છે કે નહીં તેની માહિતી નથી. પ્રાયઃ અપૂર્ણ છે.

તિલકમંજરીની કથા અને તે સંબંધી અભિપ્રાયો—

આ સંબંધમાં બીજા અભિપ્રાયો કરતાં સાક્ષર શ્રી. જિનવિજયજીના શબ્દો પૂરતા છે—“ વાણુની કાદંબરી જેવી વિસ્તૃત ગદ્યમાં અને આખ્યાયિકાના આકારમાં થયેલી છે. પાત્ર અને વસ્તુ બંને કવિના કલ્પેલા હોવાથી સંસ્કૃત સાહિત્યનું તે એક અપૂર્વ નોવેલ જ કહી શકાય. અયોધ્યા નગરીના મેઘવાહન રાજાનો હરિવાહન કુમાર કથાનો મુખ્ય નાયક અને વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર આવેલા રથનુપુર ચક્રવાલ નામક નગરના ચક્રસેન વિદ્યાધરની કુમારી તિલકમંજરી મુખ્ય નાયિકા છે. આ બંને દંપતીને અગ્ર કરી કવિએ કથાની વિચિત્ર અને રસભરી ઘટના કરી છે. મધ્યમાં સમરકેતુ અને મલયસુંદરીનો વૃત્તાંત સાંધી કથાની વિસ્તૃતિ અને પ્રકૃતિમાં વૃદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ આણી છે. ધર્મ સંબંધી ભતીયતા જણાવવા માટે સ્થાને સ્થાને જૈનવિચારો અને સંસ્કારો કથાના પાત્રોમાં પૂર્વા છે. શકાવતાર તીર્થ, યુગાદિજિન મંદિર, જવલનપ્રભ નામા વૈમાનિક દેવ, વિદ્યાધર મુનિ, નંદીશ્વર દ્વીપ, વૈતાલ્ય પર્વત, અષ્ટાપદ પર્વત, મહાવીર નિર્વાણ મહોત્સવ, અને સર્વદ્ર એવા જ્યંતસ્વામી દ્વારા પૂર્વજન્મ કથન-ઈત્યાદિ પ્રબંધોથી જૈન-જગતની રૂપરેખા આલેખી છે. એ સિવાય કાવ્યનાં વર્ણુનીય અંગો-જેવાં કે નગર, ઉદ્યાન, પર્વત, અરણ્ય, સમુદ્ર, સરિત્, સરોવર, પ્રાતઃકાલ, સાયંકાલ, નિશા, આલોક, અંધકાર, સમય, વર્ણુન, યુદ્ધ અને નૌકા આદિનાં વર્ણુનો,—અતિ આશ્ચર્યકારક રીતે વર્ણુવ્યાં છે. પ્રાકૃતિક દૃશ્યો અને વસ્તુ સ્વભાવો બહુ જ સુંદર અને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આલેખવામાં આવ્યા છે. પ્રત્યેક વર્ણુન રસ અને અલંકાર દ્વારા પૂર્ણ પોષવામાં આવ્યું છે.

‘ પ્રભાવક ચરિત્ર ’ ના લેખક કહે છે કે—“ રસાનુ નવ પરાં કોટિ પ્રાપિતા કવિચક્રિણા ”—તેમાં અત્યુક્તિનો લેશ પણ સહૃદય વાચકને જણાતો નથી. કાવ્ય

અંક ૨]

તિલકમંજરી

[૯૧]

મધુલોલુપ રસિક-બ્રમરોના ચિત્ત-વિનોદ માટે ષડ્ગુણના પુષ્પોથી સુગંધિત નંદનવન સમાન નવરસથી પૂરિત આ કમનીય કાવ્ય છે. કાદંબરીનાં વિસ્તૃત વર્ણનો અને દીર્ઘસમાસો કાવ્યમર્મજ્ઞના કોમલાન્તઃકરણને ન્યારે કટકિત કરે છે ત્યારે તિલકમંજરીના સંક્ષિપ્ત વૃત્તાન્તો અને સરલ વાક્યો સ્મરણ સૂત્રોની માફક હૃદયપટ ઉપર સુંદર રીતે અંકિત થઈ વારંવાર સ્મૃતિપથમાં આવ્યા કરે છે. શબ્દની લાલિત્યતા અને અર્થની ગંભીરતા મનોમગ્તા મનને મોહિત કરે છે. સ્થાને સ્થાને નીતિ અને સદાચારના ઉચ્ચારિત હૃદયેષોથી વિવેકી વાચકની વૃત્તિ સન્માગસેવન તરફ આકર્ષાય છે. સંસારની સ્વાભાવિક ક્ષણભંગુરતાના સ્વરૂપને પ્રકટ કરનારા માર્મિક ઉપદેશોથી તત્ત્વજ્ઞના હૃદયમાં નિર્મદના અંકુરો ઉદ્ભવે છે. યથોચિત સ્થાને આવેલા પ્રસંગોથી વાચકની વિચારશ્રેણિ ક્ષણમાં શૃંગારરસમાં દૂબે છે, તો ક્ષણમાં કરુણ રસમાં નિમગ્ન થઈ જાય છે. ક્ષણમાં સાક્ષાત્ ધર્મસ્વરૂપ એક મહાત્માને જોઈ ચિત્ત ભક્તિ તલ્લીન થાય છે, તો ક્ષણમાં અતિ ભયાનક એક વેતાલને જોઈ સમગ્ર શરીર ભયથી રોમાંચિત થઈ જાય છે.

આવી રીતે “ અસ્તિ ” ત્વના મૂળમાંથી શરૂ થતો રસપૂરિત વાક્યપ્રવાહ હિમાલયના ગર્ભમાંથી નીકળેલા ભાગિરથીના સ્રોતસની માફક ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો અતે “ આનન્દ ” ના ઉદ્દિષ્ટિમાં અંતરિત થઈ જાય છે.

ભોજન કરતી વખતે એકલા મિષ્ટાન્નથી જોમ મનુષ્યનું મન કંટાળી જાય છે અને તેનાથી વિરક્ત થઈ વચમાં વચમાં તીખા કે ખાટા સ્વાદવાળી સ્વાદીષ્ટ વસ્તુ ખાવાની ઈચ્છા થાય છે, તેમ કથાના રસસ્વાદન સમયે પણ કેવળ ગદ્યથી વાચકની વૃત્તિમાં વિરક્તતા આવવા ન પામે તે હેતુથી કવીશ્વરે ઉચિત પ્રસંગે મોગરાની માળામાં ગુલાબના પુષ્પોની માફક મધુર આદ્વાદક અને સુંદર વર્ણવિશિષ્ટ નાના જાતિનાં પદો સ્થાપન કરી સુવર્ણમાં સુગંધ બેળવ્યું છે.

કવિની પૂર્વે કાદંબરી આદિ કથાઓ વિદ્યમાન હતી અને તેમનો આદર પણ વિદ્વાનોમાં અતિ હતો. પરંતુ તેઓમાંથી કોઈ કથા ન્યારે કેવળ શ્લેષોમય હતી તો કોઈ કેવળ ગદ્યમય. ત્યારે કોઈ પદ્યપ્રાધાન્ય જ. એ કથાઓ સર્વગુણ સંપન્ન હોવા છતાં પણ તેમની એ એકાંતતા ગુલાબના પુલમાં કાંટાની માફક સહદયોના હૃદયમાં ખટકતી. તેમના વાચન વખતે રક્તકોના મનમાં વહેતી રસની ધારાનો વેગ સ્ખલાતો. તેમનો એ દોષ સાહિત્યકારો પોતાના નિબંધોમાં સ્પષ્ટપણે પ્રકટ કરતા. ધનપાલથી પણ એ સંબંધમાં મૌન નહિ રહેવાયું. પોતાના પૂર્વના મહાકવિઓના ગુણો મુક્તક કે ગાવા છતાં પણ તેમની તે દુષિત કૃત માટે ટકોર કરી જ દીધી છે. તિલકમંજરીની પ્રસ્તાવનામાં કહે છે કે--

“વર્ણયુક્તિં દધાનાપિ સ્લિઘાઙ્ગનમનોહરામ્ ॥

નાતિશ્લેષઘના શ્લાઘાં કૃતિલિપિરિવાશ્ચુતે ॥૧૬॥

અશ્રાન્તગદ્યસન્તાના શ્રોતૃણાં નિર્વિદે કથા ॥

જહાતિ પદ્યમચુરા ચમ્પૂરપિ કથારસમ્ ॥૧૭॥ ”

તાત્પર્ય એ છે કે, જોનાના મનને હરણ કરનારાં એવાં મધુર વર્ણનો યુક્ત હોવા છતાં પણ અતિ શ્લેષવાળી કવિની કૃતિ પ્રશંસા પામતી નથી. સતત ગદ્યવાળી કથા પણ શ્રોતાઓને આનંદ આપી શકતી નથી. તેમજ મધુર પદ્યોવાળી ચમ્પૂકથા પણ રસ પોષી શકતી નથી. કવિના આ ત્રણ આક્ષેપો કમથી સુબંધુ કવિની ‘ વાસવદત્તા, ’ બાલુકવિની

‘કાદંબરી’ અને ત્રિવિક્રમભટ્ટની ‘નવલકથા’ ઉપર થયેલા જણાય છે. પ્રથમનોનું શ્લેષ-કાઠિન્ય, ખીજનું ગદ્યપ્રાધાન્ય, અને ત્રીજનું પદ્યપ્રાચુર્ય સુપ્રસિદ્ધ જ છે. સાહિત્યકોની દષ્ટિમાં, આ કૃતિઓ, તેમની લોક પ્રિયતાને લીધે, કાંઈકે હીનગુણવાળી જણાવેલી હોવાથી ધનપાલે પોતાની કૃતિને એ ત્રણે માર્ગોથી દૂર રાખી, નવીન માર્ગે દોરવી છે. આમાં નથી સઘન શ્લેષો કે નથી કઠિન પદો. તેમજ સતત ગદ્ય પણ નથી અને પ્રચુર પદ્ય પણ નથી. સમગ્ર કથા, સરલ અને સુપ્રસિદ્ધ પદો દ્વારા પ્રસાદ ગુણુ વડે અલંકૃત થયેલી છે. થોડા થોડા અંતર પછી પ્રસંગોચિત સ્થાને એકેક, બબ્બે કે તેથી વધારે ભાવદર્શક પદો પણ આપેલાં છે. ગદ્યની માફક તિલકમંજરીનાં પદો પણ બહુ રમણીય અને પ્રૌઢ છે.

“તિલકમંજરી કથા સારાંશ” પૃ. ૩૩-૩૫

૨૭૬. સંસ્કૃત પદ્યકાવ્ય સાહિત્ય વાલ્મિકી, કાલિદાસ આદિ અગણ્ય કવિઓથી મહત્તા પામ્યું છે, પરંતુ ગદ્યકાવ્ય સાહિત્ય તો સુઅંધુ, આણુ, દંડી, ત્રિવિક્રમભટ્ટ ને સોદસ જેવા પાંચદશ કવિઓની સુકૃપાથી વાસવદત્તા, કાદંબરી, દશકુમાર ચરિત, નવલકથા અને ઉદયસુંદરીની કથાથી પોતાનું અસ્તિત્વ સાચવી રહ્યું છે, તેમાં ધનપાલની તિલકમંજરીનું અવસ્ય સ્થાન છે, ને તેથી તેમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. કવિ અને કાવ્ય સંબંધી તથા કથા કેવી હોવી જોઈએ એ સંબંધીના ધનપાલના વિચાર આની મથાળે જ મૂક્યા છે. કથા શ્લેષ-કાઠિન્ય, ગદ્યપ્રાધાન્ય અને પદ્યપ્રાચુર્ય એ ત્રણે દોષો ‘વર્ણુયુક્તિ’ એ શ્લોકમાં બતાવ્યા છે ને સુઅંધુની વાસવદત્તા, આણુની કાદંબરી, અને ત્રિવિક્રમભટ્ટની નવલકથા ઉપર અનુક્રમે કરેલા આક્ષેપ લાગે છે. ગદ્યમાં લાંબા લાંબા સમાસોવાળા દંડકો અને અક્ષરોમાં પ્રાચુર્યથી જનસમૂહ વિમુખ થાય છે. એ પણ પોતે એક શ્લોકમાં જણાવ્યું છે. આ સર્વ દોષ-આક્ષેપથી મુક્ત થઈ ધનપાલે જનસમૂહમાં સર્વ રીતે પ્રિય થઈ પડે તેવી પોતાની કૃતિ તિલકમંજરી બનાવી છે. તેમાં નથી સઘન શ્લેષો કે નથી કઠિન પદો, તેમ જ નથી તેમાં સતત ગદ્ય કે પ્રચુર પદ્ય. સમગ્ર કથા સરલ અને સુપ્રસિદ્ધ પદો દ્વારા પ્રસાદ ગુણુ વડે અલંકૃત થયેલી છે. થોડા થોડા અંતરે પ્રસંગોચિત સ્થાને એકેક બબ્બે કે તેથી વધારે ભાવ પ્રદર્શક પદો પણ આપેલાં છે. ગદ્યની માફક પદો પણ બહુ રમણીય અને પ્રૌઢ છે, રસ અને ધ્વનિથી પૂરિત છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા વિદ્વાને પણ તિલકમંજરીનાં પદો ઉચ્ચકોટિના માન્યાં છે અને પોતાના કાવ્યાનુશાસનમાં ‘શ્લેષ’ના ઉદાહરણ તરીકે, તેમજ છંદોનુશાસનમાં ‘માત્રા’ નામક છંદના ઉદાહરણમાં તિલકમંજરીમાંથી કાવ્યો સુટી મૂક્યાં છે.

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૃ. ૨૦૩-૨૦૪ માંથી.

તિલકમંજરી છપાવનાર

તિલકમંજરી મૂળ ગ્રંથ સંપૂર્ણ નિર્ણયસાગર તરફથી અમુક વર્ષ પહેલાં છપાયેલ છે. જેની કિંમત રૂ. ૨૦ છે. આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ સંસ્કૃત ટીકા તથા ટીપ્પણ ઈંગ્લીશ કુટનોટ સહિત શુદ્ધ રીતે જે બહાર પાડવામાં આવે તો યુનિવર્સિટીમાં કાદંબરીના સ્થળે પાડ્ય પુસ્તક તરીકે રાખી શકાય એમ ધણા વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો છે. અને સંસ્કૃત સાહિત્યના અભ્યાસીઓને તેમાંથી નવું જાણવાનું ધણું જ મળી શકે. આ આયતમાં સમર્થ વિદ્વાનોએ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

તિલકમંજરી સંબંધી બિન્ન બિન્ન વિદ્વાનોએ જે કંઈ લખ્યું તે બધાનો એક સ્થળે સંગ્રહ મળે એ આશયથી આ ટુંકો લેખ તૈયાર કર્યો છે. આશા છે આ પ્રયાસ વિદ્વાનોને ઉપયોગી લાગશે.

जैनदर्शन का कर्मवाद

लेखक—आचार्य महाराज श्रीविजयलब्धिसूरिजी

[गतांक से क्रमशः]

दर्शनावरणीय कर्मके चक्षुदर्शनावरणीय, अचक्षुदर्शनावरणीय, अवधिदर्शनावरणीय केवलदर्शनावरणीय, निद्रा, निद्रानिद्रा, प्रचला, प्रचलाप्रचला और स्व्यानर्द्धि ये नव भेद हैं। नेत्र संबन्धी ज्ञानमें और शेष इन्द्रियके ज्ञानमें सामान्य बोधको रोकनेवाले अनुक्रमसे चक्षुदर्शनावरणीय व अचक्षुदर्शनावरणीय कहे जाते हैं। रूपी पदार्थ के सामान्य अवबोधको रोकनेवालेका नाम अवधिदर्शनावरणीय है। सामान्यकी प्रधानता और विशेषकी गौणतात्मक बोधको आच्छादित करनेवाला केवलदर्शनावरणीय कहा जाता है। सोता हुआ सुखसे जागे उसे निद्रा कहते हैं, और बैठे बैठे या खड़े खड़े निन्द लेनेका नाम प्रचला, और चलते हुए निन्द लेनेका नाम प्रचलाप्रचला, और दिनमें कोई भी कार्य चिन्तन किया हो, उसे रातको निद्रामें कर डाले वह स्व्यानर्द्धि निद्रा कहलाती है। निन्द उडजाने पर निन्दवाला नहीं जानता कि मैंने यह काम किया है। इस निन्दमें बड़ी जबरदस्त शक्ति आ जाती है। अगर हिंसात्मक परिणाम आ जाय तो इस निन्दमें वह मांसाहारका अभ्यासी हो, और दिनमें मांस खानेका इरादा ही जावे, परन्तु किसी रुकावटसे वह कार्य न कर सके, और रात्रिको सोते हुए को स्व्यानर्द्धि नामकी निन्दका उदय हो आवे तो जिस भैंसेके मांसको वह चाहता हो; रातको ही उठकर निन्दमें उसे फाड डालता है। यह प्रकृति भी पूरी अज्ञानता की द्योतक है। ऐसी बेहोश दशाको देनेवाला दर्शनावरणीय कर्मको ही मानना उचित है।

हमारे अनन्त—ज्ञान—दर्शन—वीर्यवाले हितकारी वीतराग प्रभु ऐसी हालत कैसे प्राप्त करा सकते हैं ? ये नव पापकी प्रवृत्ति ही ऐसा कराती हैं।

इस कर्मके बन्ध उदय और सत्ताकी प्रकृति बराबर है। इसकी स्थिति तीस कोटीकोटी सागरोपमकी है। तीन हजार वर्षका अबाधाकाल है। एक सागरोपम असंख्यात वर्षोंका होता है, ऐसे तीस कोटीकोटी सागरोपम तक यह कर्म अपना प्रभाव दीखाता है। और हट जाता है। इतने में दूसरा इसके दूसरे समयमें बन्धा हुआ तैयार रहता है, जब तक संपूर्ण यथावत् श्रद्धा ज्ञान और चारित्रसे मुक्ति या तेरहवां गुणस्थान या क्षपक श्रेणिसे दशवां और बारहवां गुण-

[८४]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[अर्ध ६]

स्थान न प्राप्त हों वहांतक यह कर्म सदैव जारी रहता है । इसका स्वभाव पहेरेदार जैसा है, मतलब—कोई मनुष्य नृपतिका दर्शन करना चाहे, पर पहेरेदार इससे बरखिलाफ हो तो नहीं करने देता, इसी तरह आत्मामें चक्षु, अचक्षु, अवधि और केवलदर्शनसे जगत भरके पदार्थोंका सामान्य बोध हो सकता है मगर इनके आवरण नहीं करने देते । और पांच निद्रा भी इसीकी रुकावट करती है । भेद सिर्फ इतना ही है कि प्रथम के चार भेद दर्शनलब्धि को रोक देते हैं और पीछे की पांच निद्रा दर्शनोपयोग को रोकती हैं ।

तीसरे वेदनीय कर्मके दो भेद हैं—एक साता वेदनीय और दूसरा असातावेदनीय । यह कर्म सुख—दुःखको उत्पन्न करता है, इस लिये इस विषयमें भी परमात्माकी दखल नहीं है, और दखल मानी जावे तब वह, दुःखदाता है, ऐसा भी मानना पडेगो, और ऐसी मान्यता में परम-कृपालु प्रभुका करुणासागर विशेषण किस तरह टीक सकेगा, यह विचारनेकी आवश्यकता है । अगर कहा जावे कि उसने वैसा ही कर्म किया उसका फल प्रभु देता है, तब तो कर्म ही दुःखदाता हुआ और वह पुद्गल स्वरूप होनेसे सुखदुःखका जलवा स्वयं दिखा सकता है, यह सिद्ध हुआ और प्रभुको दाता मानने में सर्व शक्तिमान् सकल चराचरका ज्ञाता प्रभु कर्म करते ही क्यों नहीं रोकते, और फल देनेको तैयार रहते हैं, यह सवाल भी पेश नहीं हो सकता । वेदनीयकर्मसे ही सुख दुःख प्राणिके उपर अपना प्रभाव जमा सकता है याने सुख दुःखका होना यह इस तृतीय कर्मका कार्य हुआ । सातावेदनीय कर्मकी १५ कोटीकोटी की और असाताकी ३० कोटीकोटीकी स्थिति है, अनुक्रमसे १५०० और ३००० वर्षका अबाधाकाल है । यह कर्म मधुलिप्त तलवार की धारके आस्वाद जैसा माना जाता है, तात्पर्य यह हुआ कि जैसे तलवारकी धार पर रहे हुए मधुके आस्वादसे, स्वरूप सुख है और जिह्वा पर धारके लगजानेसे बड़ा भारी कष्ट है, ऐसे इस वेदनीय कर्ममें सातावेदनीयका सुख बहुत स्वल्प है और असातावेदनीयका दुःख जगतमें थर रूपसे जमा हुआ है ।

असातावेदनीय पाप प्रकृति समजी जाती है और सातावेदनीय पुण्यप्रकृति है । यह कर्म परावर्तनीय है । साता बांधता हो तो असाता नहीं बांध सकता, और असाता बंधो जाती हों तो साता नहीं बांध सकता । एक दूसरेके परावर्तन होनेके सबबसे यह कर्म परावर्तनीय कहा जाता है ।

अब चौथा कर्म मोहनीय है । उसका स्वभाव मोह उत्पन्न करनेका है, और इसकी २६ प्रकृति बन्धमें और २८ उदय और सत्तामें हैं । यह सब पापप्रकृति है इसलिये इसके बंध आश्रित २६ भेद पापप्रकृति है । इसमें कोई पुण्यप्रकृति नहीं है ।

अनन्तानुबन्धी क्रोध, मान, माया और लोभ—जिस आदमीका गुस्सा, अभिमान, कपट और लालच जीवन पर्यंत एक रूपसे जारी रहे वह अनन्तानुबन्धी कषाय चतुष्क कहलाता है। वह सर्वज्ञ भगवानके कहे हुए सच्चे धर्म की प्राप्ति को रोकता है, मतलब जब तक ये चार और उनका सहायक मिथ्यात्व नहीं मिटता तब तक सम्यक्त्व नहीं हो सकता। अप्रत्याख्यानीय क्रोध, मान, माया और लोभ देशविरति गृहस्थ—धर्मको रोकते हैं। ये चारों वर्षकी स्थितिवाले हैं, याने एक रूपसे एक वर्ष तक जारी रहकर हटते हैं। प्रत्याखानीय, क्रोध, मान, माया और लोभ चार महिनेकी मर्यादावाले हैं और चारित्रको रोकते हैं, अर्थात् आत्मामें साधुधर्म नहीं आने देते। संव्वलन क्रोध, मान, माया, लोभ यथाख्यात नामके चारित्रको रोकते हैं। उस चारित्रका नाम वीतराग—चारित्र कहा जाता है, और इसके आनेसे ही केवलज्ञान हो सकता है। ये सोलह प्रकृति हुईं। हास्य, रति, अरति, भय, शोक, जुगुप्सा ये छे भेद—पुद्गल संबन्धि हांसी खुशी, रंज, भय, शोक और घृणाके जनक हैं। स्त्रीवेद, पुरुषवेद और नपुंसक वेद, ये तीन वेद अनुक्रमसे पुरुष, स्त्री और उभय के संयोगजन्य सुखकी अभिलाषाको उत्पन्न करते हैं। ये नौ प्रकृति सोलह में मिलानेसे २५ भेद हुए और २६ वा मिथ्यात्व जो विपरीत श्रद्धाका कारण हैं। बन्धमें ये २६ प्रकृति होते हैं। मिथ्यात्व के पुद्गलको उपशम सम्यक्त्वद्वारा सफा करनेसे जो शुद्ध पुद्गल हों वे समकितमोहनीय और अर्धशुद्ध हों वे मिश्रमोहनीय कहलाते हैं। ये दो प्रकृति के उदय और सता होते हैं, बन्ध नहीं होता, कारण कि बन्ध तो मिथ्यात्व का ही होता है। पीछे से आत्मगत मिथ्यात्व का शुद्ध परिणाम सफा करता है, इससे समकितमोहनीय और मिश्रमोहनीय बनते हैं। इनके कार्य अनुक्रमसे सम्यक्त्वमें कुछ एक कमी और सर्व धर्मकी समानता या वीतराग धर्मका अद्वेष है। सत्ता और उदयमें ये हो सकते हैं इसलिये २८ भेद हुए। गुस्सा, गर्व, फरेब, तमाह, मैथुन, व्यभिचार, हसना, रुसना, रोना आदि सब आफतें इस मोहनीय कर्मसे होती हैं। धर्मीयों की यही भावना रहती है कि प्रभु इससे बचावे। दूसरे सब कर्मका यह राजा है, इसके हननसे सर्वका हनन अतीव सुकर हो जाता है। इसकी उत्कृष्ट स्थिति सत्तर कोटीकोटी और अबाधाकाल ७००० वर्षका है। यह मदिरा जैसा स्वभाववाला कर्म चेतनको भानभुला बना देता है। (क्रमशः)



समाधिकुलकम् ।

कर्ता-आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी

(गतांकश्री पूर्ण)

रयणी वडुइ तिमिरं, जहेव तण्हा तहेव भोगाणं ॥
 रागाइदोसविदं, णिसाणिहा भोगतण्हाओ ॥ १६ ॥
 जेसिं हियए होज्जा, एसा ते दुट्ठपावकम्मेसुं ॥
 नियमाउ पयट्ठंते, अकज्जपरिवट्ठिणी तण्हा ॥ १७ ॥
 सहाइयभोगेहिं, समिउं कंखंति वालिसा तण्हं ॥
 जलगयससहरविंवं, गहिउं कंखाइ सरिसं तं ॥ १८ ॥
 अहमा मोहा तण्हं, किच्चा उण वल्लहं परिभमंते ॥
 वियडदुरंतभवम्मि, जम्मजरामरणदुक्खसए ॥ १९ ॥
 दोसनियाणं णच्चा, तण्हं णिस्सारिऊण तणुगेहा ॥
 मणदारत्थगणं जे, कुणंति सब्भाविया भव्वा ॥ २० ॥
 ते संणासियविग्घा, वियलियपावा लहंति मुत्तिमुहं ॥
 किच्च प्पाणं सुद्धं, एयं सुहजीवणं सिययं ॥ २१ ॥
 कोहा निरयावासो, माणा कुलवलसुयाइपरिहाणी ॥
 मायाए इत्थित्तं, तिरियत्तं णेव पुरिसत्तं ॥ २२ ॥
 लोहा धम्मविणासो, विसयकसाया वलिद्धतेणनिहा ॥
 संजमकरवालेणं, हणिज्ज खिप्पं जया जीओ ॥ २३ ॥
 ता णिब्भयसब्भावो, संपाउणए सकज्जसंपत्ती ॥
 पज्जंतसमाहीए, मरणं होज्ज प्पसंतिदयं ॥ २४ ॥
 सम्महंसणनाणं, वरचरणं दुल्लहं वियाणित्ता ॥
 तिण्हं हु साहणेणं, सहलो निभवो न यण्णेहिं ॥ २५ ॥
 एयस्स भावरंगा, पट्ठणायण्णविमुद्धजोगेहिं ॥
 संसाहियसीयविही, हवंति संतारगा भव्वा ॥ २६ ॥
 जिगसासणम्मि णिच्चं, सिदिगोयमजंबुधूलिभद्दपुणी ॥
 संघगिहे सुहण्दी, रिद्धियवुडी कुणंतु सया ॥ २७ ॥
 एयं समाहिकुलगं, गुरुवरसिरिणेमिसिरिसीसेणं ॥
 पंडमेणायरिएणं, कप्पडवाणिज्जवरणयरे ॥ २८ ॥
 रसणिहिणवससिवरिसे, सिरिणेमिजिणंदजम्मजच्चदिणे ॥
 विहियं सपरहियट्ठं, कुणउ सयलसंघकल्लाणं ॥ २९ ॥
 (समाप्त)

‘पंजाब में जैनधर्म’ शीर्षक लेख में

संशोधन

लेखक—श्रीयुत पन्नालालजी दुगड



श्री ‘जैन सत्य प्रकाश’ के क्रमांकों ५३-५४ (संयुक्त) ५५, ५६ में विद्वद्भर मुनिराज श्री दर्शनविजयजी की उक्त लेखमाला प्रगट हुई है। मैं पिछले दो अंकों में वर्णित विषय के बारे में कह सकता हूँ कि उनमें अनेकों ऐतिहासिक स्वलनापं हुई हैं जिनपर सप्रमाण लिखने के लिए स्थानाभाव है। अतः मैं यहाँपर केवल १७ वीं शताब्दी की ही कुछ मुख्य मुख्य स्वलनाओं पर संक्षेप में प्रकाश डालने का प्रयत्न करता हूँ:—

(१) जगद्गुरु श्री हीरविजयसूरिजी की विद्यमानता में सम्राट् अकबर ने जो हिंसा बंद की थी वह १०६ दिन की थी। यथा:—१२ दिन पर्थुषणा के, ४८ दिन रविवार के, १८ दिन फरवर्ददीन महीने के प्रारंभिक दिन और २८ दिन अकबर के जन्ममास आवान महीने के (चैराट की प्रशस्ति और वदायुनी की तवारीख)। शेष हिंसा उपाध्याय श्री शान्तिचंद्रजी के प्रयत्न से बंद हुई थी (जैन ग्रन्थ, आइने अकबरी, वदायुनी की तवारीख)। ईद की हिंसा बंद होने के विषय में यह समझलेना चाहिए कि वह रोजों की ईद थी न कि बकराईद।

(२) जगद्गुरुजी के चार चौमासे आगरा, फतहपुरसीकरी, अभिरामावाद (इब्राहीमावाद) और आगरा में हि. सं. १६४० से १६४३ तक हुए थे (देखो पट्टावली समुच्चय पृ. ७५, श्रीविजयप्रशस्ति-काव्य सर्ग ११ काव्य पहले की टीका)। ‘सूरेश्वर और सम्राट्’ में सं. १६४२ के उल्लेख को गुजराती गणना का समझकर कुछ का कुछ लिख दिया उसीका अनुकरण आपने भी किया परन्तु श्री हीरविजयसूरिरास से भी इसी क्रम से चौमासे हुए थे ऐसा प्रतीत होता है।

उपाध्याय श्री भानुचन्द्रजी के विषय में।

(३) सम्राट् अकबर के पास से श्री हीरविजयसूरिजी गए उसका वर्णन करते हुए आपके चरित+ में निम्न प्रकार का उल्लेख है:—

“वर्षाश्चतत्रस्तदेशे प्रविधाय प्रतस्थिरे।

शान्तिचन्द्रमुपाध्यायं तत्र मुक्त्वाऽथ सूरयः ॥ १२५ ॥

+ श्रीयुत मोहनलाल दलीचन्द्र देसाईजी ने “उपाध्याय श्रीभानुचन्द्रचरित” के छपे हुए फर्में मेरे पास मेरी प्रार्थना से भेजे हैं उसके आधार से ही इस लेख में सब जगह लिखा है।

बोधयन्तः प्रतिग्रामं भव्यलौकांश्च भूरिशः ।

गूर्जरं पावनीचक्रुः क्रमात् श्री हीरसूरयः ॥ १२६ ॥ ”

(प्रथमसर्ग)

इसके पश्चात् श्री हीरविजयसूरिजी ने आपके मिलनेपर आपको योग्य जानकर सम्राट् अकबर के पास भेजा तब आप लाहोर में आकर सम्राट् से मिले हैं और आपका प्रभाव ठीक जमजानेपर उपाध्याय श्री शान्तिचंद्रजी रजा लेकर आने आदि का वर्णन दूसरे प्रकाश में है । आपने इस चरित के सार पर सं. १६३९ से १६६२ तक २३ वर्ष निश्चित किया हैं (पृ. २८०) वे भला ठीक कैसे हो सकते हैं ? क्यों कि श्री हीरविजयसूरिजी गुजराती सं. १६३९ जेठ वदि १३ को फतहपुर पहुंचे थे उनके साथ के साधुओं के भी २५-३० नाम मिलते हैं परन्तु आप जैसे प्रसिद्ध दक्ष कार्यकर्ता का नाम लिखने की उपेक्षा कोई भी लेखक नहीं कर सकता था । बल्कि सब ग्रन्थों में एक समान उल्लेख है कि श्री जगद्गुरुजी ने उपाध्याय श्री शान्तिचन्द्रजी को सम्राट् के पास छोड़कर हिंदी सं० १६४२ का चौमासा इब्राहीमाबाद में किया था । अतः उस समय तक भी श्री भानुचन्द्रजी श्री जगद्गुरुजी को न मिले थे । तब फिर आपने यह कैसे लिख दिया कि जगद्गुरुजी सम्राट् को उपदेश देने का कार्य इन दोनों के सुपुर्द करके गुजरात पधारे थे (पृ० २२७)।

पेतिहासिक अनुसंधानों से जान पड़ता है कि सं० १६४४ हिंदी का चौमासा श्री जगद्गुरुजी ने नागोर में किया था या तो वहांपर से अथवा चौमासे के बाद विहार करके पीपाड होकर जब वे सिरोही (सं० १६४४ जाडों में) पधारे थे तो गुजरात से श्री विजयसेनसूरिजी आनकर उनसे मिले तब उन्होंने आपको सम्राट् के पास लाहोर भेजा (आपके चरित के उल्लेखानुसार श्री हीरविजयसूरिजी फिर भी गुजरात में तो नहीं पहुंच सके थे परन्तु उसकी हद के पास तो पहुंच ही गए थे) । अकबरनामा भा० ३ से भी यह समय ठीक जान पड़ता है, क्यों कि उसमें उल्लेख है कि सम्राट् अकबर ता० ११ शहरीवर सन् ३० इलाही (२४ अगस्त १५८५ ४०, विक्रम हिं० १६४२ भादों सुदि ९) को फतहपुरसीकरी से खाना होकर पंजाब में गए और वहां का दौरा लगाने के बाद १५ खुदाद सन् ३१ इलाही (२५ मई १५८६ ई०, विक्रम हिं० १६४३ आषाढ वदी ४) को लाहोर में पहुंचे थे । अतः लाहोर में पहुंचने से पहिले आपका सम्राट् से मिलने का अनुमान करना सर्वथा अप्रामाणिक है ।

‘श्री जैन साहित्य संशोधक’ खं० १ अ० ४ पृ० १५३ में श्री विजयसेनसूरिजी का सं० १६६७ का मेवात देश का क्षेत्रादेश पट्टक उपलब्ध है उसमें साफ लिखा है कि “ उपाध्याय श्री भानुचन्द्र ग० आगरामध्ये ” । अतः सं० १६६७ में आप आगरा में चातुर्मास अवश्य रहे । और सं० १६६७ माघ सुदि ६ को श्री चन्दु संघवी के नवीन मंदिर में किए हुए प्रतिष्ठोत्सव के बाद आप विहार

करके गुजरात गए, क्योंकि आगरे के श्री चिन्तामणिपार्श्वनाथजी के भूमिगृह में उक्त संवत्तादि की श्री शीतलनाथजी की एक मूर्ति है जिसपर आपका भी नाम है। इन प्रमाणों से यह सिद्ध होता है कि उ० श्री भानुचंद्रजी सं० १६४४ से १६६७ तक सम्राट् के दरबार में रहे।

टिप्पणी—श्री हीरविजयसूरिरास पृ० १६२ कड़ी ४४ में उल्लेख है कि उ० श्री शान्तिचंद्रजी श्री जगद्गुरुजी की सेवा में सिद्धपुर में उपस्थित हुए (सं० हिंदी का प्रारंभकाल) किन्तु फिर हबीबला खोजे के उपद्रव के कारण हिं० सं० १६४७ के चतुर्मास के समय में श्री जगद्गुरुजी को खंभात से विहार कर जाना पड़ा। इसके दमन के लिए मुनि श्री धनविजयजी को सम्राट् के पास भेजा, वहां वे श्री शान्तिचंद्रजी से मिले (पृ० १६५ कड़ी १३ से १८ तक,) जिस प्रकार यहां पर शान्तिचंद्रजी का नाम लिखना भूल है (क्योंकि वे तो इससे पहिले ही आ चुके थे) इसी प्रकार से इस रास के पृ० १४६ कड़ी ८ में शान्तिचंद्रजी के साथ भानुचंद्रजी का नाम भी होना भूल है (क्योंकि श्री भानुचंद्र चरित के उल्लेखानुसार उस समय तक सम्राट् के पास पहुंचे ही न थे इस संबंध में चरित से अधिक महत्त्व रास को नहीं दिया जा सकता)। उक्त स्थानों में शान्तिचंद्रजी के नाम के स्थान में तो भानुचंद्रजी का नाम चाहिए, किन्तु भानुचंद्रजी के नाम के स्थान में किनका नाम होना चाहिए कहा नहीं जा सकता। यदि वास्तव में यहां पर भी किसी साधु का ही नाम होना चाहिए तो श्री शान्तिचंद्रजी के साथमेंके किसी साधु के नामके भानुचंद्रजी का नाम लिखने की भूल हुई है।

(४) उपाध्याय श्री भानुचंद्रजी अपने शिष्य खुश्फहम बिरुद्धारी श्री सिद्धिचंद्रजी के साथ में आगरे से विहार करके गुजरात में आए और हिंदी सं० १६६८ का चौमासा अहमदाबाद में किया। फिर सं० १६६९ का चौमासा पाटन में विहार कर रहे थे तब जहांगीर का फर्मान बुलाने का पहुंचा अतः विहार करके सं० १६६९ के जाड़ों में गुरु शिष्य आगरे आए (क्योंकि तुझुके जहांगीरी में रामदास का आगरे में आनेका यही समय लिखा है) पश्चात् श्री सिद्धिचंद्रजी की परीक्षा जहांगीर द्वारा लिए जानेके कारण उनको निकाल दिया अतः वे मालपुरे में आनकर चौमासा रहे साथ में जहांगीर ने अन्य साधुओं को भी बाहर निकल जानेका हुकम दिया जिससे बड़ी अशांति हुई। फिर वे उपाध्यायजी के ऊपर जहांगीर का प्रेम होने से बुलाए गए अतः समहोत्सव उनका आगरे में प्रवेश हुआ। जब वे जहांगीर से मिले तो अन्य साधुओं पर से भी निकल जानेका हुकम रद्द कराया। यह सारी घटना हिं० सं० १६७० आश्विन सुद २-३ से पहिले घट चुकी थी क्योंकि उक्त तिथि को जहांगीर आगरे से अजमेर चला गया था। श्री विजयतिलकसूरिरास (कड़ी १०६९) सं० १६७२ चैत्र की अमावस से पहिले उ० श्री सोमविजयजी ने ३६ बोल प्रकट किए थे। उन बोलों की सूचना उपाध्याय

[७०]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष ६]

श्री मेघविजयजी के शिष्य श्रीइंद्रविजयजी ने आपको अजमेर में जाकर दी थी (कड़ी ११३६-३७)। इससे सिद्ध होता है कि आप सं० १६६९ के जाड़ों से संवत् १६७२ के जाड़ों तक फिर सम्राट् जहांगीर के दरबार में रहे। इसके पश्चात् विहार करके मालपुर, मारवाड होकर हि० सं० १६७३ का चौमासा जालोर में रहे थे जिसका विस्तृत वर्णन मालपुरे के लेख में दिया है। यह बात पाठकों के ध्यान में रहनी चाहिए कि सम्राट् जहांगीर उस समय में तीन वर्ष तक अजमेर में रहा था।

टिप्पणी—उपाध्याय श्रीभानुचन्द्र चरित में २३ वर्ष के अन्त में विहार करके जानेके बाद पांच चौमासे किए जाने का उल्लेख ठीक नहीं मालूम होता क्यों कि एक तो २३ वर्ष का मीजान ठीक नहीं बैठता, दूसरे उपर्युक्त केवल दो चौमासों का तो विस्तृत वर्णन है, शेष का कुछ भी हाल नहीं है।

(५) ऊपर में दी हुई एक टिप्पणी से यह बात साफ हो गई है कि रामकल्याण के उपद्रव का दमन उपाध्याय श्री शान्तिचन्द्रजी ने ही कराया था अतः साथ में आपका नाम लिखना भूल है।

(६) 'सूरीश्वर और सम्राट' का अनुकरण करके यह लिखा जाना ठीक नहीं है कि उपाध्याय श्री भानुचन्द्रजी ने शान्तिस्नानमहोत्सव करवाया उसमें खर-तरगच्छ के मानसिंहजी (श्रीजिनसिंहसूरि) भी सहयोगी थे, क्योंकि श्रीयुत मो. द. देसाईजी की खोज के अनुसार खरतर गच्छ के साहित्य में इसका कहीं भी उल्लेख नहीं है। प्रत्युत श्रीहीरविजयसूरिरास पृ० १८३ कड़ी ४२ में मानसिंह का नाम लिखने या पढ़ने की भूल है, वास्तव में यह 'थानसिंह' नाम होना चाहिए।

(७) सं० १६५३ में श्री हीरविजयसूरिजी के अग्निस्मंस्कार के स्थान में १० बीघे जमीन दिए जानेका लिखना ठीक नहीं है क्योंकि उनके निर्वाण का संवत् सब लेखकों ने हिन्दीगणना से ही लिखा है (विजयप्रशस्ति-काव्य सर्ग १३-१४ तथा शत्रुंजय तीर्थ पर उनकी तत्कालीन पादुका का लेख) अतः यह घटना गुजराती सं० १६५१ और हिन्दी १६५२ की है।

सूचना दें।

जिन जिन विद्वानों के पास श्री हीरविजयसूरिजी की तत्कालीन प्रतियां हों वे मुझे उपर्युक्त भूलों के विषय में तलाश करके शीघ्र सूचना देने की कृपा करें। एवं उपाध्याय श्री भानुचन्द्र चरित की तत्कालीन प्रति की विद्वानों के बीच में सत्य परीक्षा अवश्य होनी चाहिए, अतः इस का भी उत्तर लिखें।

નીચેના ત્રણ અંકો દરેક જૈન ધરમાં અવશ્ય જોઈએ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનો

શ્રી પર્યુપણુ પર્વ વિશેષાંક

૨૨૫ પાનાના આ દળદાર સચિત્ર અંકમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીના પછીના એક હજાર વર્ષના જૈન ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડતા અનેક વિદ્વાનોના વિદ્વત્તભર્યા લેખો આપવામાં આવ્યા છે. સાથે બ. મહાવીરસ્વામીનું સુંદર ત્રિરંગી ચિત્ર આપવામાં આવ્યું.

મૂલ્ય-ટપાલ ખર્ચ સાથે એક રૂપિયા

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો ક્રમાંક ૪૩ મો

૬૦ પાનાના આ દળદાર અંકમાં જૈન દર્શન ઉપર કરવામાં આવતા માંસાહારનાં વિધાનોના આક્ષેપોના સચોટ, શાસ્ત્રીયપુરાવાયુક્ત જવાબો આપવામાં આવ્યા છે.

મૂલ્ય-ટપાલ ખર્ચ સાથે ચાર આના

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો ક્રમાંક ૪૫ મો

આ અંકમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સંબંધી અનેક લેખો આપવામાં આવ્યા છે.

મૂલ્ય-ટપાલ ખર્ચ સાથે ત્રણ આના

લખો-શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા, અમદાવાદ

લવાજમ

વાર્ષિક બે રૂપિયા

છૂટક અંક ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હરગોવિંદ પંડ્યા. પ્રકાશક-ચીમનલાલ ગોહળદાસ શાહ

મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, સલાપોસ કોસ રોડ, અમદાવાદ :

પ્રકાશનસ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી,

ધીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

Shri Jaina Satya Prakasha

Regd. No. B. 3801.

અડધી કિંમતે મળશે

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનો

શ્રી મહાવીર નિર્વાણુ વિશેષાંક

ભ. મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી વિદ્વાનોએ લખેલા
અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ ૩૫૦ પાનાનો દળદાર અંક

મૂળ કિંમત બાર આના

ઘટાડેલી કિંમત છ આના

(ટપાલ ખર્ચ એક આનો વધુ)



ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું

ત્રિરંગી ચિત્ર

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર ચિત્ર
૧૪"×૧૦"ની સાઇઝ, સોનેરી બોર્ડર

મૂળ કિંમત આઠ આના

ઘટાડેલી કિંમત ચાર આના

(ટપાલ ખર્ચ દોઢ આનો વધુ)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ.

જેશિંગલાઈની વાડી, ઘીકાંટા-અમદાવાદ.